

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

VIII
2013

PRZYNALEŻNOŚĆ KULTUROWA REJONU UJŚCIA WISŁY OD I DO IX WIEKU W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ ARCHEOLOGICZNYCH I HISTORYCZNYCH¹

Słowa kluczowe:

źródła pisane; źródła archeologiczne; osadnictwo; pogranicze kulturowe;
kontakty międzykulturowe.

Zachodzące u ujścia Wisły wydarzenia i procesy historyczne znalazły swoje odbicie w źródłach pisanych. Zanotowano w nich nazwy plemion i ludów zamieszkujących na przestrzeni wieków ten rejon, niekiedy podając bardzo konkretne ich charakterystyki. Konfrontując te zapisy z materialnymi śladami pozostawionymi przez dawnych mieszkańców tych terenów, stajemy przed możliwością identyfikacji archeologicznej owych nazw. Pamiętać jednak trzeba, iż wypowiedzanie się o stosunkach etnicznych na podstawie źródeł archeologicznych może wzbudzić zrozumiały sprzeciw, a nawet zarzut nadinterpretacji². Znamy wiele przykładów jednolitych kultur archeologicznych, które obejmowały kilka zupełnie odmiennych genetycznie i różnych językowo ludów. Trudno jest zatem w każdym przypadku postawić znak równości między „kulturą archeologiczną” a „etnosem”. W dyskusji na ten temat podnoszono też często kwestię związaną z zakresem problematyki badawczej, w jakim może być rozpatrywana kultura materialna. Zastanawiano się nad pytaniem czy jest ona właściwym obszarem do szukania wyznaczników „samookreślenia etnicznego” lub „identyfikacji kulturowej”. W myśl tego kierunku rozważań, postawiono tezę, iż pojęcia te nie pozostawiają wymiernych i czytelnych śladów w kulturze materialnej, zaś „etniczność jest specyficznym

¹ Częściowo problematykę tę przedstawiłem na konferencji naukowej „Kultura skandynawska na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu”, która odbyła się we Wrocławiu w 2011 r. – M.F. Jagodziński, *Roots of Truso*, [w:] *Scandinavian culture in medieval Poland*, red. S. Moździoch, B. Stanisławski, P. Wiszewski, seria Interdisciplinary Medieval Studies, vol. II, red. S. Moździoch, P. Wiszewski, Wrocław 2013, s. 113–150. Aktualny tekst jest znacznym poszerzeniem poprzedniego ujęcia.

² J. Topolski, *O interpretacji i nadinterpretacji w archeologii*, [w:] *Archeologia w teorii i praktyce*, red. A. Buko, P. Urbańczyk, Warszawa 2000, s. 65–73.

i przypadkowym zjawiskiem, efektem specjalnych procesów – manifestacją tożsamości grupowej”³.

Przytoczone powyżej wypowiedzi uświadamiają nam w jak odmiennej sferze od pojęcia „kultura materialna”, funkcjonuje i może być definiowane pojęcie „etnosu”. Nurtujące archeologów pytanie czy można między tymi pojęciami znaleźć jakąś wspólną przestrzeń, jest nadal kwestią otwartą, chociaż pewne kierunki poszukiwań w tym zakresie są już częściowo wskazane. Wiążą się one z uchwytymi archeologicznie różnicami bądź podobieństwami wytworów materialnych lub zachowań osadniczych, które mogą być nośnikiem informacji w zakresie dostrzegalnych społecznie cech kultury. Taki bowiem, również materialny aspekt, należy uwzględnić przy szukaniu wyznaczników identyfikacji kulturowej i etnicznej⁴. Uchwytne archeologicznie podobieństwa lub różnice w formach zabytków, ich ornamentyce, formach obrządku pogrzebowego oraz w kształcie i strukturze jednostek osadniczych, mogą być rozpatrywane także jako ów wyznacznik, a więc patrząc z drugiej strony, miały wpływ na kształtowanie się poczucia odrębności danej grupy i jej rozpoznawalność przez inne społeczności. Szczególnie w przypadku samych wytworów materialnych oraz obrządku pogrzebowego, dla form których nie znajdujemy wytłumaczenia czysto funkcjonalnego, podejście takie wydaje się uzasadnione. To zatem, co pozwala na dokonanie rozróżnienia swój – obcy, samookreślenia przynależności do konkretnej grupy, ma także odbicie w cechach zewnętrznych konkretnych wytworów materialnych; albo też – cechy tych wytworów, przy założeniu powszechności ich występowania na ściśle określonych terenach, są jednym z tych czynników mających swój udział w owym samookreśleniu.

Przedstawione powyżej uwagi, dotyczące zasadności podejmowania prób docierania do sfery etnicznej poprzez badania archeologiczne, wskazują jednocześnie, iż wszelkie identyfikacje w tym zakresie, szczególnie dla bardzo odległych okresów dziejowych, mogą mieć rangę tylko mniej lub bardziej prawdopodobnych hipotez. Pomimo tych zastrzeżeń, potrzeba komentarza etnicznego w przypadku rejonu ujścia Wisły jest moim zdaniem oczywista. Obligują nas do tego, wyjątkowo bogate jak na „Barbaricum”, antyczne źródła pisane dotyczące tego rejonu, a także ogromny bagaż dyskusji, wypowiedzi i hipotez, jaki pozostawiły te kwestie w piśmiennictwie historycznym i archeologicznym. Przypomnę, że zdecydowana większość wypowiedzi odnoszących się do szeroko pojętego rejonu ujścia Wisły, dotyczyła terenów międzyrzecza Wisły i Pasłęki, a problematyka w nich poruszana w dużej części skupiała się na przynależności etnicznej zamieszkujących tam w starożytności, okresie wędrowek ludów i we wczesnym średniowieczu społeczności. Dyskutowany był problem obec-

³ B. Webart, *Kultura archeologiczna a tożsamość kulturowa – problemy synchronizacji*, [w:] *Archeologia w teorii i praktyce*, red. A. Buko, P. Urbańczyk, Warszawa 2000, s. 153, 157. Dyskusja nad tymi zagadnieniami, częściowo została podsumowana w polskiej archeologii [w:] *Archeologia w teorii i praktyce*, red. A. Buko, P. Urbańczyk, Warszawa 2000 – tam zwłaszcza cz. II, *Teoria*. Zob. też: P. Heather, *Imperia i barbarzyńcy*, Poznań 2010, s. 17–53.

⁴ P. Urbańczyk, *Archeologia etniczności – fikcja czy nadzieja?*, [w:] *Archeologia w teorii i praktyce*, red. A. Buko, P. Urbańczyk, Warszawa 2000, s. 137–146.

ności na tym terenie najpierw germańskich plemion Gotów i Gepidów, następnie zachodnich Bałtów i Słowian oraz innych ludów południowo-skadynawskich i nadbałtyckich. Każde z wymienionych powyżej ugrupowań etnicznych pozostawić musiało konkretne, materialne ślady swego pobytu. Posiada więc ten obszar wyjątkową wartość i znaczenie dla tego typu badań.

Przystępując do przeglądu źródeł pisanych, należy zwrócić uwagę na podnoszoną już wcześniej w literaturze przedmiotu, kwestię istnienia pewnych schematów interpretacyjnych znamienych dla nauki starożytnej⁵, których ślad znajdujemy też moim zdaniem w źródłach wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych. Wiążą się one z kumulatywnym – gromadzącym nowe informacje obok starych, a nie zamiast nich – charakterze wiedzy. Za jeden z takich schematów uważa się tezę o granicznej roli Wisły, dzielącej Barbaricum na dwie części. Źródło tego schematu, wywodzi się często z koncepcji mapy świata opracowanej na podstawie materiałów Marka Wipsanusa Agryppy⁶.

Na mapie tej, wystawionej w Rzymie na Polu Marsowym już po śmierci Agrypy⁷, zaznaczona została rzeka „Vistula”. Jak wynika z tej mapy, Wisła była jedynym, dobrze znanym wówczas Rzymianom obiektem fizjograficznym Europy Środkowej i oddzielała leżącą na zachodzie Germanię od położonej na wschodzie Dacji (ryc. 1)⁸. Schemat ten zastosował Pomponius Mela, geograf rzymski z I w. n.e., autor dzieła *De chorographia* (Geografia opisowa) gdzie Wisła oddzielała Sarmację od Scytii (ryc. 2), a także Pliniusz Starszy, uczonec i pisarz rzymski, który w swojej pracy *Historia naturalis* (Historia naturalna) u ujścia Wisły lokował Germanię, zaś na wschód od Wisły, Sarmatów, Skirów i Wenedów (ryc. 3). W dziele tym, Pliniusz zamieścił opis oficjalnej wyprawy ekwity rzymskiego po bursztyn, która miała miejsce za czasów panowania Nerona (54–68 r.):

Niedawno się przekonano, że wybrzeże Germanii, z którego jest przywożony bursztyn, znajduje się w odległości 600 mil od Karnuntum w Pannonii. Żyje jeszcze ekwita rzymski wysłany dla zdobycia bursztynu przez Julianusa zarządzającego igrzyskami gladiatorскими cesarza Nerona. Odwiedził on miejsca handlowe [*commercial*] i wybrzeża, przywożąc takie ilości bursztynu, że nawet siatka służąca do powstrzymywania zwierząt i osłaniania podium

⁵ J. Kolendo, *Źródła pisane w badaniach nad strefami kulturowymi i etnicznymi Europy środkowej w okresie rzymskim*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, red. T. Malinowski, Słupsk 1981, s. 68–69.

⁶ J. Kolendo, *Rejon ujścia Wisły w oczach starożytnych*, [w:] *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980–1983*, red. A. Pawłowski, Malbork 1987, s. 195–196.

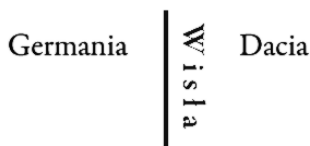
⁷ Mapa ta została umieszczona w portyku (*Porticus Vipsania*) na Polu Marsowym (*Campus Martusi*) z polecenia cesarza Augusta Oktawiana (*Gaius Iulius Caesar Octavianus*) w 12 r. p.n.e. Do tej mapy Agryppa sporządził komentarz geograficzny, który się nie zachował.

⁸ Germania i Dacja zaznaczone na mapie Agryppy, zdaniem Jerzego Kolendo, oznaczały „krajnie zamieszkałe przez dwóch ówczesnych najgroźniejszych przeciwników Rzymian, którzy znali tych wrogów od strony południowej i zachodniej, ewentualnie południowo-wschodniej. Stąd koncepcja granicznej roli Wisły, jednego znanego obiektu fizjograficznego w Europie Środkowej” – J. Kolendo *Rejon ujścia Wisły*, s.196.

Marcus Vispanius Agrippa

(c. 63 - 12 B.C.)

World Map

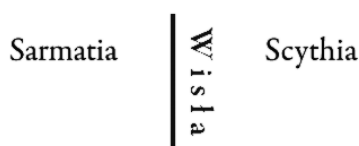
Ryc. 1.

Schematyczne przedstawienie rejonu ujścia Wisły na podstawie *Mapy Świata* Marka Wipsanusza Agryppy. Oprac. M.F. Jagodziński

Pomponius Mela

(died c. A.D. 45)

De chorographia - 43/44 A.D.

Ryc. 2.

Schematyczne przedstawienie rejonu ujścia Wisły na podstawie informacji zawartych w *Geografii opisowej* Pomponiusa Meli. Oprac. M.F. Jagodziński

miała w każdym węzélku bursztyn. Broń zaś, maryl i cały sprzęt, używany przez jeden dzień, był z bursztynu dla urozmaicenia wystawy w poszczególnych dniach. Najcięższa bryła bursztynu ważyła 13 funtów [4,25 kg]⁹.

Analizując tekst relacji można przyjąć założenie, że wyprawa ekwity mogła do- trzeć, co najmniej do ujścia Wisły, a niewykluczone, że nawet do obfitującego w bursz- tyn Półwyspu Sambijskiego.

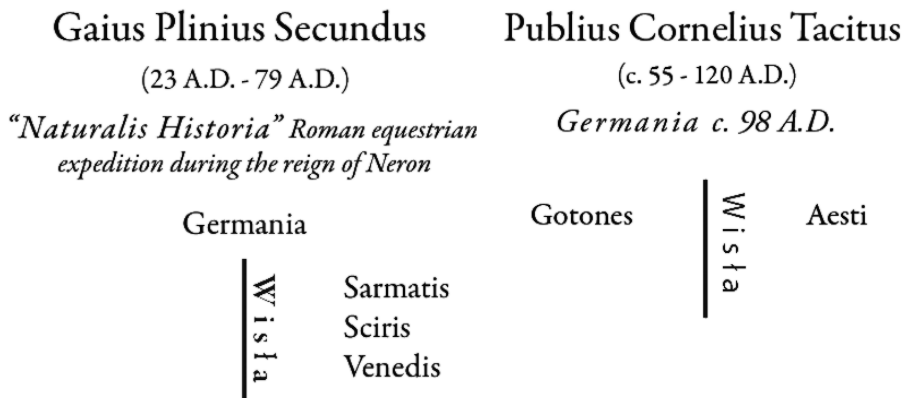
W początkach okresu wpływów rzymskich, kiedy to kształtuje się kultura wiel- barska, obejmując swym zasięgiem m.in.: cały obszar ujścia Wisły oraz Wysoczyznę Elbląską, tereny położone na wschód od Pasłęki zajęte są przez kulturę bogaczewską i Dollkeim-Kovrovo¹⁰. Wchodziły one w skład tzw. zachodniobałtyjskiego kręgu kul- turowego¹¹.

Odbiciem tych układów mogą być informacje, jakie znajdujemy w *Germanii* (*De origine et situ Germanorum*), pierwszej samodzielnej w literaturze łacińskiej mo- nografii etnograficznej obcych plemion, autorstwa największego historyka rzymskiego Tacyta. Znajdujemy tam opis ludów zamieszkujących tereny położone między Renem a Wisłą. Mimo, iż nazwa tej ostatniej rzeki nie pojawia się w *Germanii*, to jednak bio- rąc pod uwagę kolejność opisanych ludów (np. *Gotones*, czyli Gotów wymienia Tacyt bezpośrednio po plemionach związku lugijskiego – *Lugiorum nomen*, który lokalizuje się na obszarach zajętych przez kulturę przeworską) oraz podane o nich informacje (np. eksploatacja bursztynu przez Estów/*Aesti*), można z dużym prawdopodobień- stwem lokować Gotów nad dolną Wisłą zaś na północny-wschód od nich Estów (ryc. 4). Gotów powszechnie identyfikuje się z kulturą wielbarską, zaś Estów z kultu-

⁹ Przekład: J. Kolendo, *Wyprawa po bursztyn bałtycki za Nerona*, Pomorania Antiqua, 1981, t. 10, s. 26.

¹⁰ W. Nowakowski, *Geneza Prus – komentarz archeologa*, Pruthenia, 2008, t. 3, s. 227.

¹¹ Idem, *Kulturowy krąg zachodniobałtyjski w okresie wpływów rzymskich. Kwestia definicji i podziałów wewnętrznych*, [w:] Archeologia Bałtyjska, Olsztyn 1991, s. 42–66.

Ryc. 3.

Schematyczne przedstawienie rejonu ujścia Wisły na podstawie informacji zawartych w *Historii naturalnej* Pliniusza Starszego. Oprac. M.F. Jagodziński

Ryc. 4.

Schematyczne przedstawienie rejonu ujścia Wisły na podstawie informacji zawartych w *Germanii* Tacyta (opracował M.F. Jagodziński).

rą Dollkeim-Kovrovo, która w okresie wpływów rzymskich sąsiadowała od zachodu z kulturą wielbarską¹². Biorąc pod uwagę wydzielone przez archeologów kultury na tym obszarze i wskazując ich związek z nazwami ludów wymienionych przez Tacyta, „granicą” taką nie była Wisła, a rzeka Pasłęka.

Opis Estów w *Germanii* Tacyta wyróżnia się długością i konkretnością licznych informacji. Niewątpliwie miało to związek z występowaniem bursztynu na terenach zamieszkałych przez ten lud oraz popularnością tej żywicy kopalnej wśród Rzymian¹³:

Zwracając się [...] w prawo, spotykamy na wybrzeżu Morza Swebskiego oblane nim gminy Estów, którzy mają zwyczaje i strój Swebów, lecz język zbliżony bardziej do brytańskiego. Czczą oni matkę bogów. Jako symbol swej wiary noszą wizerunki dzików [...]. Rzadko posługują się żelazem, często pałkami. Z uprawą zboża i innych produktów ziemnych cierpliwiej się biedzą niżby się tego oczekiwało po zwyczajnej Germanom gnuśności. [...] morze przeszukują i jedyni wśród wszystkich Germanów zbierają po mieliznach i na samym wybrzeżu bursztyn, który oni sami nazywają *glesum*. Jakie są jego właściwości lub w jaki sposób się rodzi, tego zwyczajem barbarzyńców ani nie badali, ani nie dociekali; a nawet leżał on długo między innymi odpadkami morskimi, aż nasz zbytek nadał mu rozgłos. Im samym nie służy do żadnego użytku: zbierają go w surowym stanie, dostawiają nie obrobiony i dziwią się cenie, jaką za niego otrzymują¹⁴.

¹² Idem, *Korzenie Prusów. Stan i możliwości badań nad dziejami plemion bałtyjskich w starożytności i początkach średniowiecza*, Pruthenia, 2006, t. 1, s. 19–21.

¹³ J. Kolendo, *Rejon ujścia Wisły*, s. 197–198.

¹⁴ Tacitus, *Germania*, rozdz. 45, wg przekładu S. Hammera.

Zaliczenie przez Tacyta Estów do Germanów jest dziwne ze względu na zamieszczoną jednocześnie w przekazie informację o ich odrębności językowej. Wiadomość ta, świadczy więc o istnieniu granicy językowej między Germanami a Estami¹⁵.

Informacje o ujściu Wisły podał także aleksandryjski geograf Klaudiusz Ptolemeusz w swoim dziele *Geografia* (*Geographikē hyphegesis*). Wisła oddzielała tam Germanię od Sarmacji Europejskiej (ryc. 5). Ptolemeusz wymienił zamieszkujących w rejonie ujścia Wisły Gotów (*Gythones*), Galindów (*Galindai*) identyfikowanych z kulturą bogaczewską¹⁶ i Sudinów (*Sudinoi*), a także Wenetów (*Veneti*), mających swoje siedziby na terenie Sarmacji europejskiej u wybrzeży oceanu. Zwrócono przy tym uwagę, że informacje o tym ostatnim z wymienionych ludzkie można odnieść do Estów, których Ptolemeusz nie wymienił w swoim dziele¹⁷. Dalej na wschód umieścił Ptolemeusz Weltów, Osiów i Karbonów. Interpretacja tych nazw jest dość trudna i istnieją w tym względzie różnice poglądów¹⁸.

W początkach okresu późnorzymskiego nastąpiło przesunięcie zasięgu kultury wielbarskiej ku południowemu wschodowi. Z ekspansją tej kultury na tereny położone na wschód od Bugu, na obszary Polesia, Wołynia i dalej na tereny Ukrainy naddnieprzańskiej, wiąże się znaczne wyludnienie terenów na zachód od Wisły i jednocześnie wzrost gęstości zaludnienia na wschód od Wisły, gdzie widoczne jest nawet rozszerzenie się jej zasięgu na tereny Warmii¹⁹. Do tego okresu odnosi się zapewne część *Historii Getica*²⁰, autorstwa historyka rzymskiego Jordanesa (ryc. 6). *Getica* napisana na przełomie 550–551 r., omawia wcześniejsze o kilka wieków dzieje Gotów i Gepidów²¹. Jordanes opisał Wisłę, jako rzekę graniczną, oddzielającą położoną na zachodzie Germanię od znajdującej się na wschód od Wisły Scytii. Znajdujemy tu m.in.: informacje o Gepidach mieszkających „na wyspie otoczonej mieliznami rzeki Viscla (Wisła)”, którą nazwali *Gepedojos*.

Wyspę *Gepedojos* utożsamia się ostatnio z Wysoczyzną Elbląską²², jedynym w tym rejonie dużym wzniesieniem o stromych naturalnych krawędziach. Wysoczyzna wy-

¹⁵ J. Kolendo, *Rejon ujścia Wisły*, s. 197–200.

¹⁶ W. Nowakowski, *Korzenie Prusów*, s. 22–23.

¹⁷ J. Kolendo, *Rejon ujścia Wisły*, s. 202.

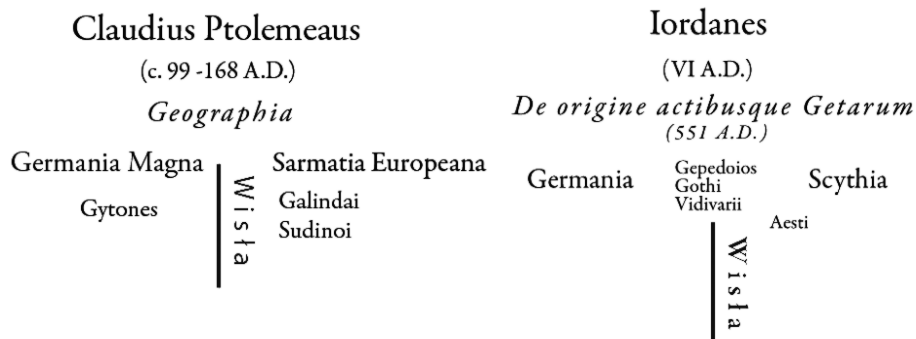
¹⁸ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 1, Warszawa 1963; Idem, *Początki Polski*, t. 2, Warszawa 1964; J. Powierski, *Najstarsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich*, Komunikaty Mazursko Warmińskie, 1965, nr 2, s. 161–183; J. Kolendo, *Rejon ujścia Wisły*, s. 201–203.

¹⁹ K. Godłowski, J. Okulicz, *Prowincje kulturowe strefy środkowoeuropejskiej w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie wpływów rzymskich*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk 1981, s. 50–51.

²⁰ Jest to wyciąg (streszczenie) w sześćdziesięciu rozdziałach, dwunastu ksiąg o Gotach autorstwa historyka rzymskiego Kasjodora (*Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus*, ok. 490 r. – ok. 583 r.). Jego dzieło nie zachowało się do naszych czasów.

²¹ J. Strzelczyk, *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984; E. Zwolski, *Kasjodor i Jordanes – Historia gocka, czyli scytyjska Europa*, Lublin 1984; A. Kokowski, *Goci. Od Skandzy do Campi Gothorum (od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*, Warszawa 2008.

²² J. Okulicz-Kozaryn, *Centrum kulturowe z pierwszych wieków naszej ery u ujścia Wisły*, *Barbaricum*, 1992, t. 2, s. 140.

Ryc. 5.

Schematyczne przedstawienie rejonu ujścia Wisły na podstawie informacji zawartych w *Geografii* Ptolemeusza. Oprac. M.F. Jagodziński

Ryc. 6.

Schematyczne przedstawienie rejonu ujścia Wisły na podstawie informacji zawartych w *Historii Getica* Jordanesa. Oprac. M.F. Jagodziński

odrębnia się zdecydowanie na tle nizinnych Żuław i jeziora Drużno od południa i zachodu, Zalewu Wiślanego od północy oraz zabagnionej doliny Pasłęki od wschodu. Przy innych stosunkach wodnych panujących wówczas w rejonie ujścia Wisły²³, mogła być postrzegana jako duża wyspa – takie wrażenie Wysoczyzna sprawia jeszcze dzisiaj widziana zwłaszcza od strony Zalewu Wiślanego, Żuław czy też jeziora Drużno. Jest zatem bardzo prawdopodobne, że to właśnie Wysoczyznę Elbląską należy identyfikować ze wzmiankowaną przez Jordanesa wyspą *Gepedojos*. Dobrze rozpoznane na tym terenie bogate osadnictwo kultury wielbarskiej, rozwijające się w okresie od drugiej połowy I w. n.e. do końca III w. n.e., tworzące zwartą jednostkę terytorialną o „wszelkich cechach małego plemienia”, łączone jest natomiast z Gepidami²⁴.

Są to w chwili obecnej najpełniej udokumentowane hipotezy dotyczące identyfikacji miejsc i nazw przekazanych przez Jordanesa, tym bardziej, że dalsze informacje na temat Gepidów i wyspy *Gepedojos* podane w „Dziejach Gotów”, znajdują logiczny i zgodny z obserwacjami archeologicznymi związek²⁵. Jak pisze gocki kronikarz, po odejściu Gepidów do „lepszyc ziem”, wyspa ta zajęta zostaje przez Widiwariów (*gens Vidivaria*)²⁶. Ta informacja odnosi się zapewne już do czasów częściowo współczesnych Jordanesowi, a więc do początków lub połowy VI w.

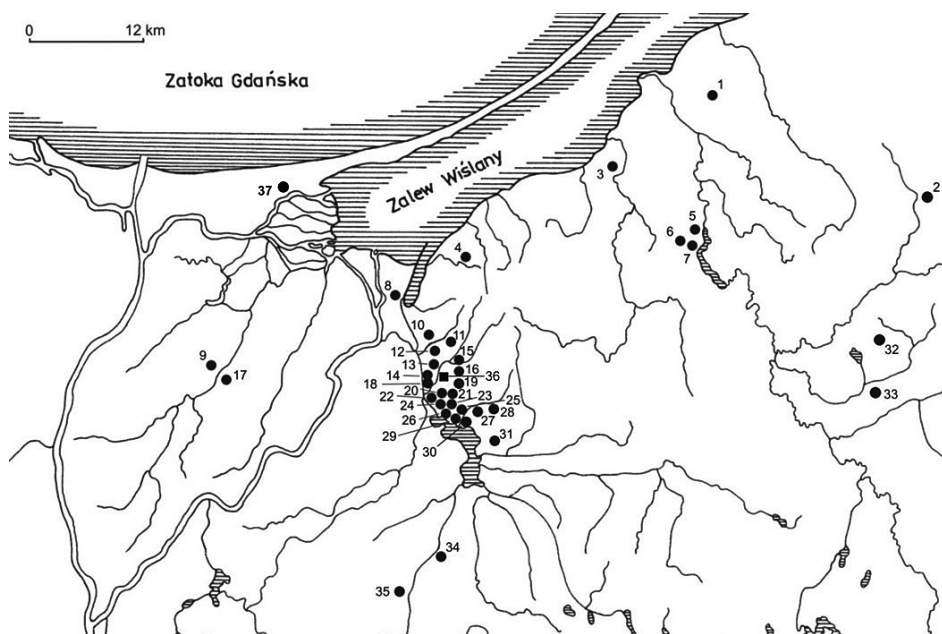
Komentując ten zapis z punktu widzenia dzisiejszej wiedzy, zdobytej dzięki badaniom archeologicznym, należy wskazać na kilka znaczących momentów w dzie-

²³ M. Kasprzycka, *Tło paleogeograficzne osadnictwa Żuław Elbląskich w pierwszym tysiącleciu naszej ery*, [w:] *Adalbertus*, t. 5, red. serii P. Urbańczyk, Warszawa 1999.

²⁴ J. Okulicz-Kozaryn, *Centrum kulturowe*, s. 139–140.

²⁵ W tej kwestii zob.: P. Urbańczyk, *The Goths in Poland – where did they come from and when did they leave?*, *European Journal of Archaeology*, 1998, vol. 1, nr 3, s. 397–415; A. Kokowski, *Goci*.

²⁶ Na temat interpretacji tego ludu por. m.in.: G. Labuda, *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*, t. 1, Poznań 1960, s. 96–109; idem, *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych*, [w:] *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia*, t. 5, Poznań 1999, s. 34–35, 50–51.

Ryc. 7. Znajdźiska złotych monet późnorzymskich i wczesnobizantyjskich, monet brązowych, a także ozdób złotych, srebrnych i brązowych z IV–V w., na obszarach położonych na wschód od dolnej Wiśły. Legenda: 1. Młotecno, znaleziska wotywnie, oprócz złotego medalionu (zob. tabela 1, poz. 1, ryc. 8, 3a–3b) i złotych ozdób (opisanych przy ryc. 8 i ryc. 9 poniżej), znaleziono tam również: 8(?) fragmentów dwóch srebrnych, pozłacanych naczyń: a. dużej grubościenniej patery ze scenami myśliwskimi wykonanymi techniką *niello* (A. Cieśliński, op. cit., s. 120, Abb. 9), b. płaskiej misy zdobionej pośrodku ornamentem roślinnym (ibidem, s. 121, Abb. 10; *Die Prussia-Sammlung. Der Bestand im Museum für Geschichte und Kunst Kaliningrad*, red. P. Adlung, C. v. Carnap-Bornheim, T. Ibsen, A. Valujev, Schleswig 2005, s. 88–89) oraz prawdopodobnie popielnicę; 3. Frombork, skarb rzemieślnika-odlewcy, w skład którego oprócz solida (zob. tabela 1, poz. 3) wchodziło m.in.: 25 denarów, brązowe monety rzymskie, uszkodzone lub niewykończone ozdoby brązowe (fibule, sprzączki), sztabki i bryłki brązu (K. Godłowski, *Fromborski skarb z okresu wędrówek ludów*, Komentarze Fromborskie, 1972, z. 4, s. 57–69; idem, *Okres wędrówek ludów na Pomorzu*, *Pomorania Antiqua*, 1981, t. 10, s. 86, 107–109); 17. Marynowy, znalezisko luźne/zespołowe m.in.: follis dynastii Konstantynów – lata 306–340 (R. Ciołek, op. cit., s. 117); 30. Przezmark, skarb monet (antoniany, follisy, monety brązowe – IV–V w., m. in.: Walentynian II – 375–392 – ibidem, s. 177); 32. Henrykowo, gm. Orneta, złoty naszyjnik wykonany z niezdobionego drutu, o równoramiennym kształcie; 33. Nowy Dwór, gm. Orneta, dwa złote naszyjniki z niezdobionego drutu, o równomiernej grubości, zaplecione na siebie (E. Petersen, *Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld im Lichte der Bodenfunde des 6–8 Jahrhunderts*, Leipzig 1939, s. 83–89, ryc. 49–50; K. Godłowski, op. cit., s. 94–95, przyp. 20); 36. Elbląg – okolice, bez dokładnej lokalizacji, m.in.: follisy Konstancyna I i Konstancjusza II (R. Ciołek, op. cit., s. 49); 37. Sztutowo, gm. loco, złota sztabka o zgrubiałym końcu (E. Petersen, op. cit., s. 36, ryc. 45; K. Godłowski, op. cit., s. 96) Pozostałe stanowiska zaznaczone na mapce: patrz tablica 1

Tabela 1. Zestawienie znalezisk złotych monet i medalionu na wschód od dolnej Wiśły – uzupełnienie legendy do ryc. 7

† Istnieje duże prawdopodobieństwo, że jest to informacja zdublowana. Zob. R. Ciołek, *Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu*, Światowit, Supplement Series A: Antiquity, vol. 6, Warszawa 2001, s. 86.

Lp. wg ryc. 7	Miejsce odkrycia	Kategoria znaleziska	Emitent (w skarbie określenie dla najmłodszego egzemplarza)	Nominal	Data emisji (w skarbie określenie dla najmłodszego egzemplarza)
1	Młoteczno	Znalezisko wotywnie	Konstancjusz II	Medalion	335–336
2	Nałaby	Znalezisko pojedyncze	Teodozjusz II	Solid	408–450
3	Frombork	Skarb odlewcy (1)	Teodozjusz II	Solid	408–450
4	Łęcze	Znalezisko pojedyncze	Anastazjusz I	Solid	491–518
5	Trąbki	Skarb I (96)	Walentynian III	Solid	425–455
6	Trąbki	Skarb II (43)	Walentynian III	Solid	425–455
7	Trąbki	Znalezisko pojedyncze	Teodozjusz II (Galla Placydia)	Solid	408–450
8	Kępa Rybacka	Znalezisko pojedyncze	Anastazjusz I	Solid	491–518
9	Tuja	Znalezisko pojedyncze	Nieokreślony	Solid	IV/V w.
10	Elbląg	Znalezisko pojedyncze	Nieokreślony	Solid	V w.
11	Elbląg	Znalezisko pojedyncze	Teodozjusz II	Solid	408–450
12	Elbląg	Znalezisko pojedyncze	Antemiusz	Solid	467–472
13	Elbląg	Znalezisko pojedyncze	Teodozjusz II	Solid	408–450
14	Elbląg	Znalezisko pojedyncze	Honoriusz	Solid	395–402 lub po 422
15	Elbląg	Skarb (3)	Leon I	Solid	462 lub: 466, 471, 473
16	Elbląg	Skarb (3)	Anastazjusz I	Solid	491–518
18	Elbląg – Pole Nowomiejskie	Znalezisko pojedyncze z cmentarzyska	Teodozjusz II	Solid	408–450
19	Elbląg-Dębica	Znalezisko pojedyncze?	Leon I	Solid	462 lub 466
20.	Gronowo Górne	Znalezisko pojedyncze/skarb?	Teodozjusz II	Solid	441–450
21	Gronowo Górne	Znalezisko pojedyncze/skarb?	Libiusz Sewer	Solid	461–465
22	Gronowo Górne	Znalezisko pojedyncze/skarb?	Leon I	Solid	457–474
23	Gronowo Górne	Znalezisko pojedyncze/skarb?	Walentynian III	Solid	424–455
24	Gronowo Górne [†]	Znalezisko pojedyncze/skarb?	Nieokreślony	Solid	V w.
25	Gronowo Górne	Znalezisko pojedyncze/skarb?	Walentynian III	Solid	430–445
26	Gronowo Górne	Znalezisko pojedyncze/skarb?	Teodozjusz II	Solid	408–450
27	Nowina	Skarb złotych monet?	Nieokreślony	Solidy?	V–VI w.
28	Czechowo	Skarb? (2)	Teodozjusz II	Solid	430–440
29	Przezmark	Znalezisko pojedyncze	Walentynian III	Solid	425–455
31	Komorowo Żuławskie	Znalezisko pojedyncze	Teodozjusz I	Solid	379–395
34	Stare Dolno	Znalezisko pojedyncze	Walentynian III	Solid	425–455
35	Bagart	Znalezisko pojedyncze	Teodozjusz II	Solid	408–450

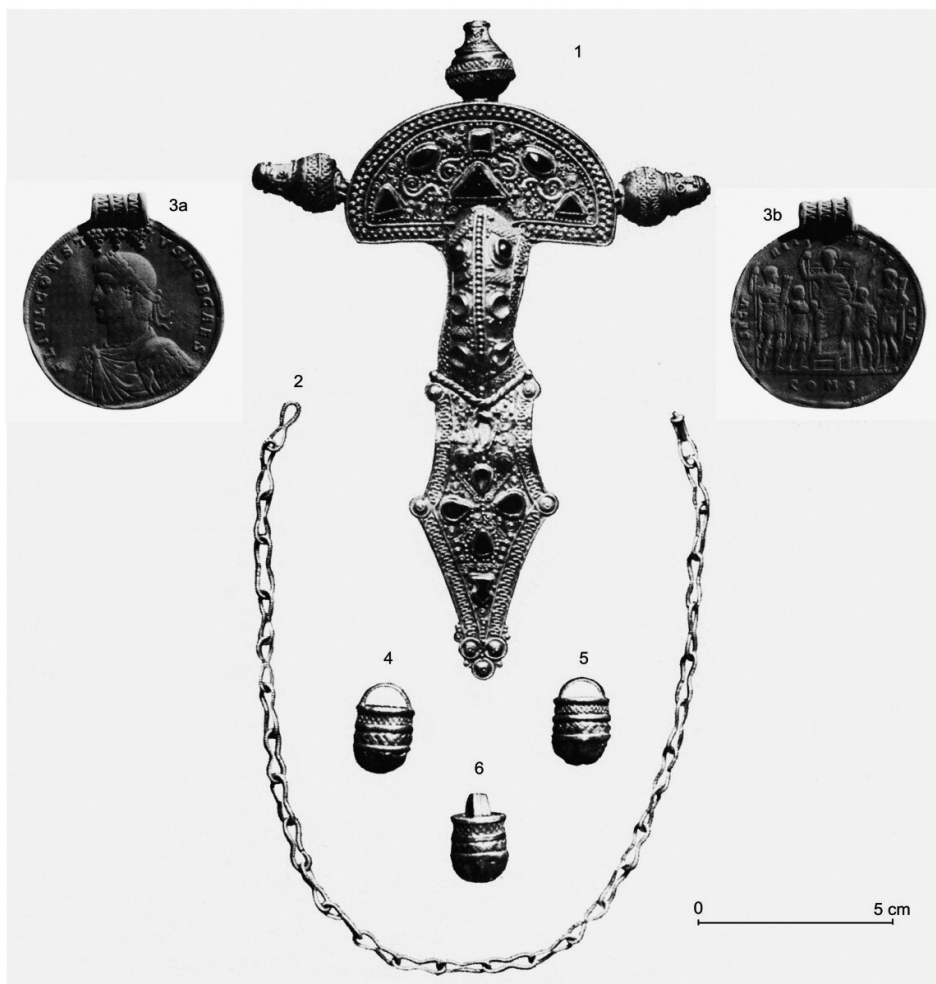
jach osadnictwa tego regionu, które możemy odnieść do zawartej w nim informacji. Dobrze czytelny w źródłach archeologicznych zasadniczy przełom, jaki dokonał się w stosunkach panujących na wschodnim brzegu środkowej Wisły, związany z zanikiem kultury przeworskiej i pojawieniem się tam około II w. kultury wielbarskiej, zdaje się być potwierdzeniem wędrówki Gotów do „socytyjskiej krainy Oium” za panowania Filimera. Jest to interpretowane jako przesunięcie się pierwszej fali Gotów i wiąże się z ostatecznym przełamaniem, pod koniec III w. i w IV w., „pewnej bariery izolującej w okresie wczesnorzymskim obszary środkowoeuropejskiej prowincji kulturowej od terenów położonych na wschód od Wisły”²⁷. Obserwowany już od połowy III w. powolny zanik użytkowania cmentarzysk wielbarskich, które w większości porzucone zostają około połowy IV w., można łączyć z opuszczeniem przez Gepidów Wysoczyzny Elbląskiej.

Znamienna jest więc zbieżność tradycji gockiej, jaką zanotował Jordanes, mówiącej o wymarszu Gotów na południe, ze wspomnianymi powyżej przesunięciami ludności wielbarskiej, biorącymi swój początek nad dolną Wisłą. Znanie nam z tego obszaru niewielkie cmentarzyska o „intergermańskim” charakterze pochodzące z IV–V w.²⁸, a także występujące tu wyjątkowe nasycenie znaleziskami złotych monet późnorzymskich i wczesnobizantyjskich, pochodzących z V w. i pierwszych dziesięcioleci VI w. (ryc. 7; tabela 1) oraz złotych ozdób, m.in.: trójpalczastej fibuli kabłąkowej (*Bügel-fibel*) wysadzanej granatami (ryc. 8) i naszyjników typu skandynawskiego²⁹ (ryc. 9),

²⁷ K. Godłowski, J. Okulicz, op. cit., s. 56.

²⁸ M.F. Jagodziński, *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Komentarz do katalogu stanowisk*, [w:] Adalbertus, t. 1, *Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*, red. serii P. Urbańczyk, Warszawa 1998, s. 164; A. Kokowski, *Goci*, s. 50.

²⁹ Dla tego typu naszyjników przyjęto datowanie na okres od schyłku V w. po pierwsze ćwierćwiecze VI w. (K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów na Pomorzu*, *Pomorania Antiqua*, 1981, t. 10, s. 94–96; A. Bursche, *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności*, Warszawa 1998, s. 78; A. Cieślinski, *Die Spätromische Kaiserzeit die frühe Völkerwanderungszeit an der Passarge/Pasłęka*, [w:] *The Turbulent Epoch. New materials from Late Roman Period and the Migration Period*, red. B. Niezabitowska-Wiśniewska, M. Juściński, P. Łuczkiwicz, S. Sadowski, Lublin 2008, s. 124. Zob. też: H. Machajewski, *Skandynawskie elementy kulturowe na Pomorzu Zachodnim z okresu wędrówek ludów (1 połowa IV w. – początek VI w.)*, *Przegląd Archeologiczny*, 1992, t. 40, s. 71–96; W. Duczko, *Scandinavians in the Southern Baltic between the 5th and the 10th centuries A.D.*, [w:] *Origins of Central Europe*, red. P. Urbańczyk, Warszawa 1998, s. 196–197. Wskazuje się też na możliwość datowania tych przedmiotów na IV w., ewentualnie początek V w. – K. Andersson, *Romartida guldsmede i Norden 3: Övriga smycken, teknisk analys och verstdagsgrupper*, Uppsala 1995, s. 94–96; W.I. Kulakov, *Die Bevölkerung des Baltikums in der Merowingergzeit*, [w:] *Merowingergzeit – Europa ohne Grenzen. Archäologie und Geschichte des 5. bis 8. Jahrhunderts*, red. W. Menghin, Wolfratshausen 2007, s. 138–144; idem, *Римские импорты, найденные в земле эстиев и хранящиеся в фондах музеев России*, [w:] *СЪМВОЛА. Античный мир Северного Причерноморья. Новейшие находки и открытия*, Вып. 1. Москва–Киев, 2010, s. 279–281; idem, *Herkunft der Halsringe aus Hammersdorf/Młoteczno*, *Slavia Antiqua*, 2011, t. 52, s. 17–33. W kwestii okoliczności odkrycia, szczegółowego opisu oraz interpretacji znalezisk z Młoteczna zob.: W. Ziemińska-Odojowa, *Wstępne wyniki badań na wielokulturowym stanowisku w Młotecznie (gmina Braniewo)*, [w:] *Archeologia Bałtyjska*, Olsztyn 1991, s. 100, przyp. 2; A. Bursche, op. cit., s. 76–79, 237, poz. 14 – tam też starsza literatura; V. Hilberg, *Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehun-*

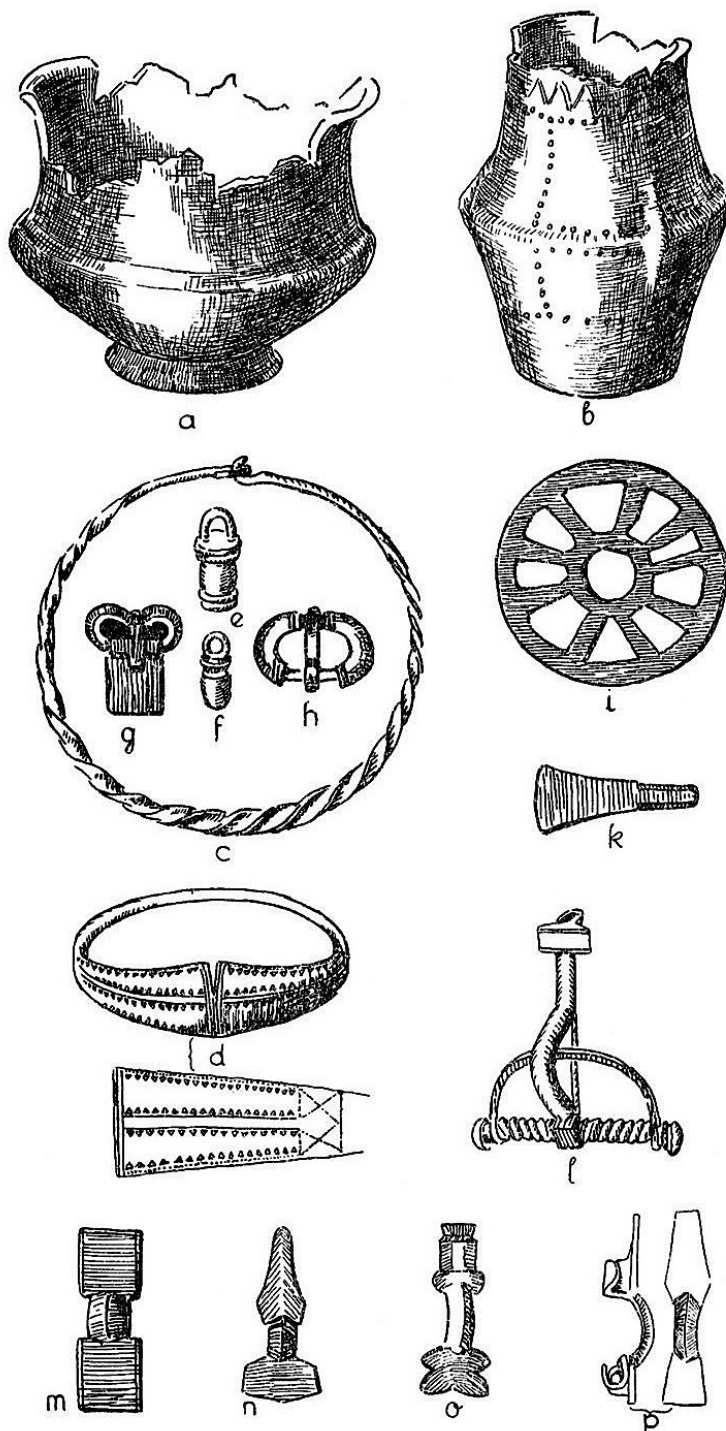
Ryc. 8. Młoteczno (Hammersdorf), gm. Braniewo, część znalezisk wotywnych (źródło ilustracji: A. Bursche, op. cit., – fotografie z zachowanych odlewów gipsowych medalionu wykonał A. Bursche, tablica M14; V. Hilberg, *Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary*, Bd. 2, Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Bd. 9, 2009, s. 159, ryc. 5.58). 1. Trójpalczasta złota fibula kabłąkowa (*Bügel fibel*) wysadzana granatami wykonana w stylu „polichromicznym” nawiązującym do fibul grupy Szilagy-Somlyo-Untersiebenbrunn – druga połowa IV w. – początek V w. (K. Godłowski, op. cit., s. 79); 2. Złoty łańcuszek, o wadze 16,2 g, skonstruowany z 29 ósemkowatych ogniów oraz zapięcia, nawiązujący do egzemplarza z Airan w Normandii, który spinał dwie fibule datowane na pierwsze dziesięciolecie V w. (A. Bursche, op. cit., s. 77, przyp. 209); 3a. Awers złotego medalionu Konstancjusza II – popiersie w wieńcu laurowym, udrapowanym płaszczu oraz zbroi. Medalion zaopatrzony w uszko, nieznacznie wytarty, bity w Konstantynopolu (335–336), waga 43 g, średnica 49,5 mm; 3b. Rewers złotego medalionu Konstancjusza II – cesarz siedzący na ozdobnym tronie na wprost, z nogami na podnóżku, głowa w aureoli, w lewej ręce *mappa*, uniesioną prawą rękę wspiera na długim berle, u stóp tronu, po obu jego stronach, stoją zwrócone ku cesarzowi dwie pary następców w strojach wojskowych (opis awersu i rewersu medalionu na podstawie: A. Bursche, op. cit., s. 237, poz. 14); 4–6. Trzy złote wisiorki wiaderkowate z końca III w. lub początku IV w. – nr 5 o wadze 6,3 g, nr 6 o wadze 6,1 g

Ryc. 9. Młoteczno (Hammersdorf), gm. Braniewo, część znalezisk wotywnych (źródło ilustracji: V.I. Kulakov, *Die Bevölkerung*, s. 138–144). 1a–b. Złoty naszyjnik typu skandynawskiego z lekko zgrubiałymi końcami, zdobiony odciskami półksiężycowatego stempelka oraz dookólnymi rowkami (średnica 13 cm, waga 991,5 g; parametry wg: V.I. Kulakov, *Римские украшения*, s. 279); 2a–b. Złoty naszyjnik typu skandynawskiego z lekko zgrubiałymi końcami, zdobiony odciskami półksiężycowatego stempelka oraz dookólnymi rowkami (średnica 15 cm; waga 549,4 g, parametry wg: ibidem, s. 279)

Ryc. 10. Przykład wyposażenia grobowych z cmentarzyska estyjskiego w Pasłęku datowanych na drugą połowę V w. (źródło ilustracji: B. Ehrlich, *Bericht über die Tätigkeit der Elbinger Altertums-Gesellschaft im Vereinsjahre 1921/22*, *Elbinger Jahrbuch*, 1923, H. 3, s. 191–202). a. Pucharek na wyodrębnionej nóżce nawiązujący do naczyń odkrytych na cmentarzysku z III–IV w. w Wackern, Kr. Pr. Eylau / ob. Jelanovka, rejon bagrationowski (W. Nowakowski, *Das Samland*, Taf. 55: 10, 14); b. Naczynie dwustożkowate nawiązujące do form sambijsko-natangijskich; l. Fibula kuszowata z nóżką zakończoną krzyżową poprzeczką (*Schlusskreuzfibeln*); m. Równoramienna fibula taśmowata; n–p. Fibule z płytkami przy głowce

są jak dotychczas jedynymi, uchwytnymi archeologicznie świadectwami osadnictwa, które łączyć można z *Widiwariami*³⁰. Być może z ugrupowaniem tym należy łączyć także pierwsze, przenikające tu ugrupowania ludności zachodniobałtyjskiej, o czym świadczą cmentarzyska „estyjskie” zakładane tu już od drugiej połowy V w. (ryc. 10)³¹. Chronologiczna i terytorialna zbieżność cmentarzysk o „intergermańskim” charakterze, znalezisk złotych monet późnorzymskich i wczesnobizantyjskich oraz wspomnianych powyżej pierwszych cmentarzysk zachodniobałtyjskich („estyjskich”), potwierdzałyby wieloetniczność *Widiwariów*, zanotowaną przez Jordanesa: „zgromadzili się tam z różnorodnych ludów (*ex diversis nationibus*), jak gdyby w jedno schronisko i utworzyli szczep (*gentem fecisse*)”. Jako ich wschodnich sąsiadów wymienia Jordanes Estów – „lud usposobiony ze wszech miar pokojowo”³².

Jak wynika z podanych powyżej przykładów, granica między poszczególnymi „ludami” wymienionymi w źródłach pisanych i identyfikowanymi z nimi kulturami archeologicznymi, lokowała się rzeczywiście w szeroko pojętym rejonie ujścia Wisły, jednak nigdy sama rzeka Wisła nie stanowiła takiej granicy. Na przestrzeni co najmniej pięciuset lat (I–VI w. n.e.) tworzyły ją raczej, najpierw rzeki Elbląg i Dzierżgoń, a później rzeka Pasłęka.

Kończąc przegląd antycznych źródeł pisanych dotyczących omawianego terenu, warto wspomnieć o liście króla Teodoryka do Estów (datowanego na lata 523–526)³³:

Król Theodoryk (pozdrawia) Hestiów.

Dzięki waszym posłom przybywającym jeden po drugim dowiedzieliśmy się, że bardzo pragnęliście nas poznać, chcąc jako mieszkańcy wybrzeży oceanu pozyskać naszą przychylność. Nadzwyczaj miłe jest dla nas i przyjemne wasze pragnienie, aby nasza sława dotarła i do was, którym nie mogliśmy powierzyć żadnych poleceń. Kochajcie więc tego, którego już poznaliście, a którego dopóki był wam nie znany, poszukiwaliście z wahaniem. Bo podejmować drogę przez tak wiele ludów – to nie to samo, co pragnąć czegoś łatwego do osiągnięcia. Toteż poszukując was z serdecznym pozdrowieniem zawiadamiamy, że bursztyny, które dostarczyliście przez pośredników, przyjęto z wdzięcznością. Fale oceanu zstępując ku wam przynoszą tę niezwykle lekką substancję, zgodnie ze słowami waszych ludzi. Twierdzili oni jednak,

gen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Bd. 2, Schriften des Archäologischen Landesmuseums, 2009, Bd. 9, s. 157–162.

³⁰ K. Godłowski, op. cit., s. 112; A. Kokowski, *Archeologia Gotów. Goci w kotlinie Hrubieszowskiej*, Lublin 1999, s. 23–24; idem, *Goci*, s. 251–268.

³¹ Wskazać tu można następujące cmentarzyska: Podgórze (*Huntenberg*), gm. Braniewo; Młoteczno (*Hammersdorf*), gm. Braniewo; Chojnowo (*Konradswalde*), gm. Tolkmicko; Garbina (*Willenberg*), gm. Braniewo; Pasłęk (*Pr. Holland*) – ryc. 11:1, 3, 4, 9, 27. W tej kwestii zob.: M.F. Jagodziński, *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Katalog stanowisk*, [w:] *Adalbertus*, t. 3, red. serii P. Urbańczyk, Warszawa 1997, s. 12–13, 17–18, 22–23, 28, 108–109; idem, *Archeologiczne ślady osadnictwa... Komentarz*, s. 164–167.

³² *Getica*, III, 36.

³³ Cassiodorus, *Variae*, V2.

że nie znacie miejsca jej pochodzenia, choć otrzymujecie ją dzięki szczodrości waszej ojczyzny w ilości większej niż wszyscy inni ludzie. Według opisu niejakiego Korneliusza³⁴ wypływa ona w postaci soku drzew [*sucus*], na wewnętrznych wyspach oceanu, dlatego właśnie nosi nazwę bursztynu [*supinum*], i jest tam zbierany. Krzepnie powoli w ciepłe słonecznym. Staje się bowiem topliwym kruszcem, delikatnym i przejrzystym, mieniając się czerwono to barwą szafranu, to jasnością płomienia, a ilekroć dostanie się w okolice przybrzeżne, oczyszczony przez kolejne przypływy i odpływy, wyrzucany jest na wasze brzegi. Uznaliśmy za stosowne wyjaśnić to dlatego, byście nie pomyśleli, że zupełnie uchodzi naszej uwagi coś, co waszym zdaniem utrzymujecie w tajemnicy. Przeto odnajdujcie nas częściej drogami, które otworzyła wam wasza miłość, ponieważ zawsze przynosi korzyść zgoda osiągnięta przez potężnych władców, którzy, gdy zostaną ujęci skromnym darem, starają się zawsze w przyszłości odwzajemnić większym. Przekazaliśmy wam również przez naszych posłów pewne słowa. Za ich pośrednictwem oświadczamy, że przeznaczaliśmy wam to, co powinno być [wam] miłe³⁵.

List ten, zredagowany przez Kasjodora, należy zapewne traktować jako „abstrakcyjny wzorzec uprzejmego i erudycyjnego pisma dyplomatycznego”³⁶. Retoryka listu sprawia, że byłby on „zupełnie niezrozumiały dla adresatów”³⁷. Nie można jednak wykluczyć, że impulsem do zredagowania listu Teodoryka była jakaś próba odnowienia dawnych stosunków handlowych/politycznych podjęta przez Estów. W takim przypadku należałoby zwrócić uwagę na wyjątkową trwałość związków między terenami dostarczającymi bursztynu a ziemiami dawnego *Imperium Romanum*. Czy państwo Ostrogotów przejęło rzymską tradycję handlu bursztynem? W tej kwestii nie mamy bezpośrednich dowodów, chociaż o jakiejś formie kontaktów między południem Europy a Barbaricum, w rozwiniętej już fazie tzw. okresu wędrówek ludów, świadczyć mogą, opisane powyżej, liczne znaleziska solidów, a także innych bogatych importów z V w. i z początków VI w. Przykładem mogą tu być również znaleziska z cmentarzyska w Warnikam – „dzbany toczone na kole, szklany puchar z warsztatów nadreńskich czy rząd koński, przypominający okazy z grobów «książęcych» z państwa Gepidów w Siedmiogrodzie”³⁸.

Jak wskazałem to powyżej, pierwsze cmentarzyska zachodniobałtyjskie („es-tyjskie”) na omawianym terenie, zakładano tu już od drugiej połowy V w. W okresie

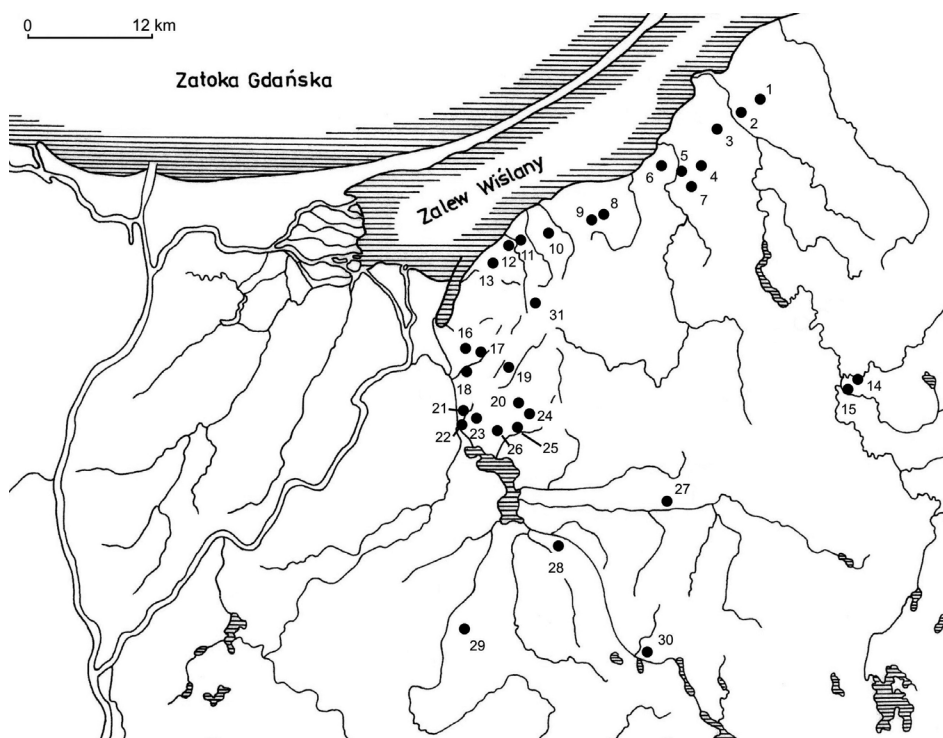
³⁴ Chodzi tu o opis bursztynu w kraju Estów *Corneliusa Tacitusa w Germanii* – komentarz J. Kolendo, *Napływ bursztynu z Północy na tereny Imperium Rzymskiego w I–VI w. n.e.*, [w:] *Świat Antyczny i Barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksje nad przeszłością*, t. 1, red. A. Bursche, R. Chowaniec, W. Nowakowski, Warszawa 1998, s. 137, przyp. 44.

³⁵ Przekład: M. Borowska, K. Holzman, *Corpus Christianorum*, Series Latina, XCVI, Turnholti 1973, s. 181.

³⁶ W. Nowakowski, *Korzenie Prusów*, s. 28–29.

³⁷ J. Kolendo, *Napływ bursztynu*, s. 137.

³⁸ W. Nowakowski, *Korzenie Prusów*, s. 29.

Ryc. 11. Osadnictwo między Wisłą a Pasłęką od V/VI w. do VIII w. (wg Jagodziński, *Archeologiczne ślady osadnictwa... Katalog stanowisk*). 1. Młotecno (Hammersdorf), cmentarzysko, V/VI w. – pierwsza połowa VI w.; 2. Braniewo (Braunsberg), cmentarzysko, VII–VIII w.; 3. Podgórze (Huntenberg), cmentarzysko, V–VI i VII–VIII w.; 4. Garbina (Willenberg), cmentarzysko, IV/V–VI i VII–VIII w.?: 5. Bogdany (Sonnenberg), grodzisko, VII–VIII w.; 6. Frombork (Frauenberg), cmentarzysko, VII–VIII w.?: 7. Biedkowo (Betkendorf), cmentarzysko, VI–XII w.?: 8. Chojnowo (Konradswalde), cmentarzysko, V–VII w.; 9. Chojnowo (Konradswalde), cmentarzysko, V–VIII w.; 10. Nowinka (Neuendorf), cmentarzysko, VI–VII w.; 11. Kikoły (Kickelhof), cmentarzysko, VII–VIII w.; 12. Pęklewo (Panklau, Karlsberg), cmentarzysko, IV–V w.; 13. Łęcze (Lenzen), cmentarzysko, VI–VIII w.; 14. Osetnik (Wusen), cmentarzysko, osada, VI–VIII w.; 15. Osetnik (Wusen), osada, V–VIII w.; 16. Bielany Wielkie (Gr. Bieland), grodzisko, VI–IX w.; 17. Elbląg-Kamionka (Elbing-Benkenstein), cmentarzysko, VI–VIII w.; 18. Elbląg ul. Moniuszki (Scharnhorststrasse), cmentarzysko, VI–VIII w.; 19. Stagnity (Stagnitten), osada, V–VI w.; 20. Gronowskie Pustki (Grunauerwüsten), osada, VI–VIII w.?: 21. Elbląg-Pole Nowomiejskie (Elbing-Neustädterfeld), osada, VI–VIII w.; 22. Elbląg-Pole Nowomiejskie (Elbing-Neustädterfeld), osada, VII–VIII w.; 23. Elbląg-Pole Nowomiejskie (Elbing-Neustädterfeld), cmentarzysko, VI–VIII w. i VIII/IX–X w.; 24. Sierpin (Serpín), cmentarzysko, VI–VII w.; 25. Czechowo (Bohmischgut), osada, V–VI w.; 26. Gronowo Górne (Grunau Höhe), cmentarzysko, VI–VIII w.?: 27. Pasłęk (Pr. Holland), cmentarzysko, V–VIII w.; 28. Jelonki (Hirschfeld), cmentarzysko, VII–VIII w.; 29. Kwietniewo (Blumenau, Königs Blumenau), cmentarzysko, VI–VIII w.; 30. Drulity (Draulitten), cmentarzysko, V–VII w.; 31. Ogrodniki (Baumgarth), cmentarzysko, VI–VIII w.

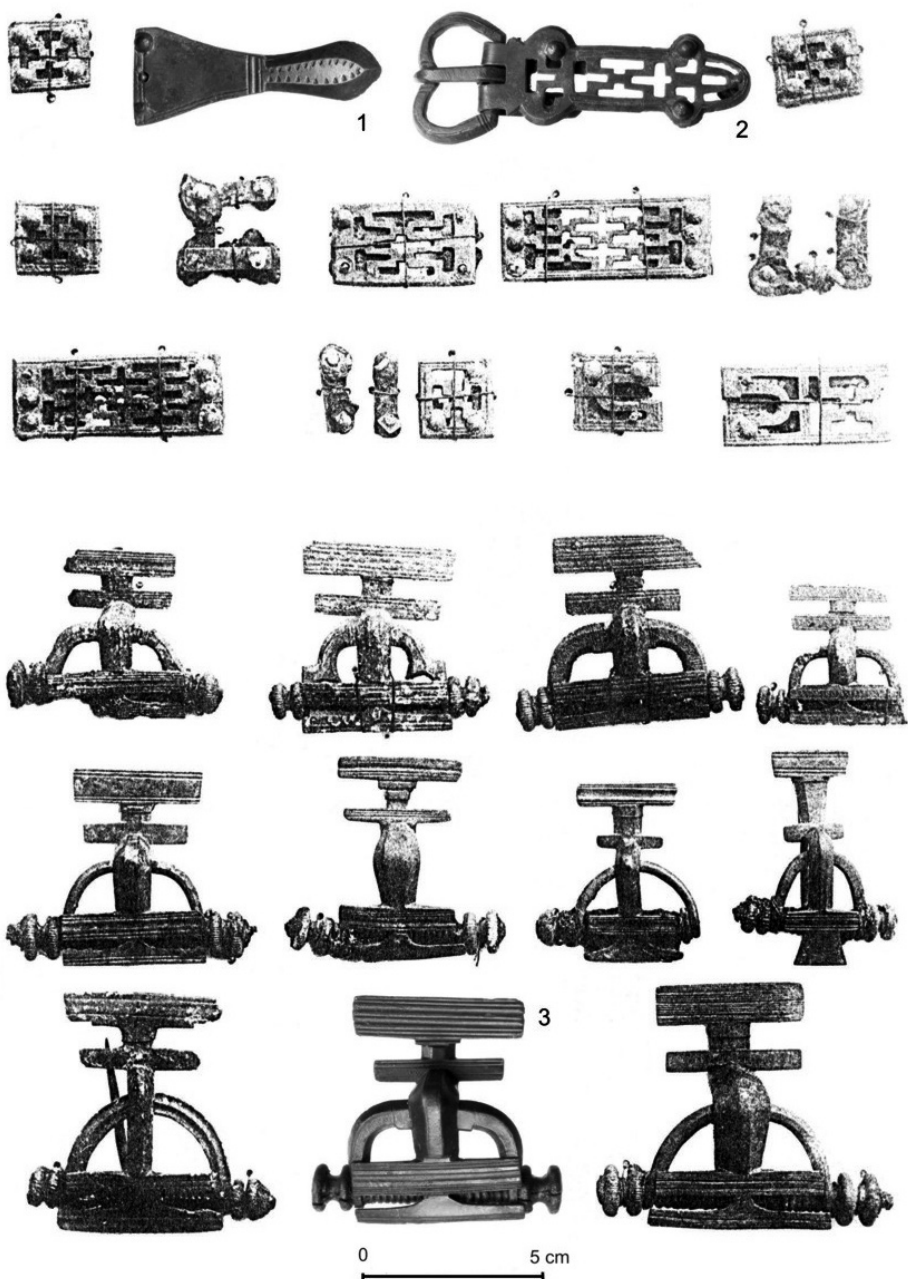
Ryc. 12. Wybór zabytków grupy elbląskiej o proveniencji skandynawskiej...

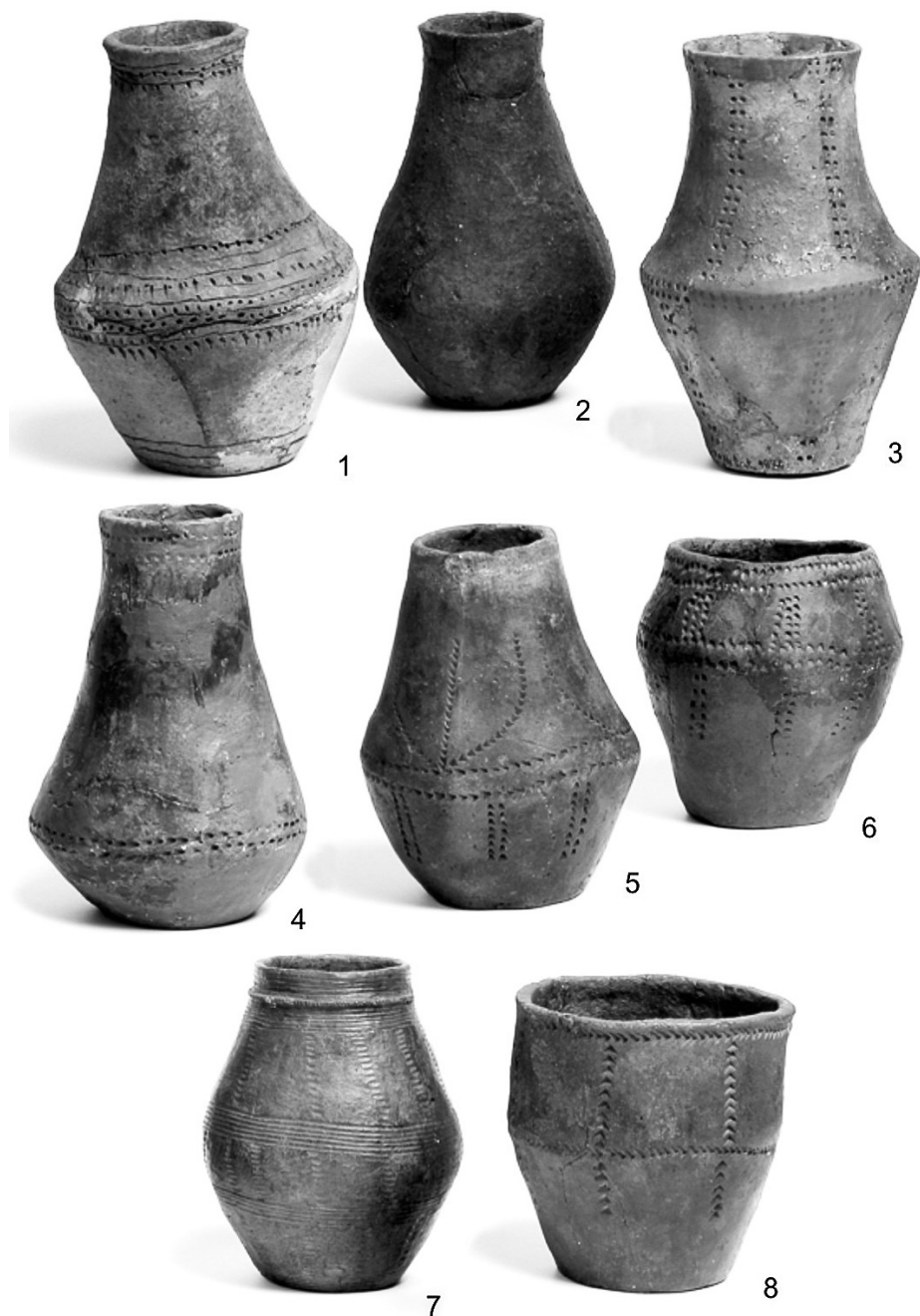

Ryc. 12. Wybór zabytków grupy elbląskiej o proveniencji skandynawskiej lub zachodnioeuropejskiej (VI–VII w.). **1.** Fragment zapinki równoramiennej z ornamentem plecionkowym wykonanym w technice wycinania, stylizyka *Vendel*. Brąz, zachowana długość 3 cm, szerokość 2,2 cm – Janów Pomorski/Truso; **2.** Zapinka równoramienna z kopółkowatym kabłąkiem. Brąz, długość 4,2 cm, waga 8,78 g – Janów Pomorski/Truso; **3.** Zapinka dziobowata, posiadająca profilowany płaski kabłąk odlany w formie łącznie z cięciwą. Brąz, długość 3 cm, szerokość 3 cm – Janów Pomorski/Truso; **4.** Zawieszka wykonana z fragmentu kabłąka zapinki gotlandzkiej (w tej kwestii zob. M.F. Jagodziński, *Truso*, s. 99; S. Brather, M.F. Jagodziński, op. cit., s. 169–170). Brąz ze śladami złocenia, wysokość 2,9 cm, szerokość 1,0 cm – Janów Pomorski/Truso; **4a.** Gotlandzka zapinka tarczowata z wysokim kabłąkiem (*Bügelscheibenfibel*); **4b.** Kontur zapinki gotlandzkiej ze wskazanym miejscem na kabłąku, z którego wycięto element przerobiony na zawieszkę; **5.** Zapinka dziobowata (*Schnabelfibel*), posiadająca profilowany płaski kabłąk odlany w formie łącznie z cięciwą. Brąz, długość 4,6 cm – Nowinka, grób nr 38; **6.** Zapinka o esowatej tarczce w kształcie stylizowanego, wygiętego w literę „S” węża, z główką zwierzęcą na jednym końcu. Brąz, średnica 2,9 cm – Nowinka, grób nr 41; **7.** Zapinka dwupłytkowa ze stożkowato uformowanym kabłąkiem w postaci schodkowo nakładających się krążków – Nowinka, grób nr 23; **8.** Zapinka o esowatej tarczce z wymodelowaną główką zwierzęcą – Nowinka, grób nr 41; **9.** Zapinka równoramienna, swego rodzaju „hybryda”, zawierająca zarówno elementy bałtyjskie, m.in.: tzw. „szczzeble” (prostokątne płytki, które nawiązują do stylu estyjskich/pruskich zapinek szczebłowych – nr 10 na tej rycinie; zob. też B. Kontny, J. Okulicz-Kozaryn, M. Pietrzak, *Nowinka Site 1. The cemetery from the Late Migration Period in the northern Poland*, Gdańsk-Warszawa 2011, s. 288, Plate CVII: 4–7), jak również elementy skandynawskie, do których zaliczyć należy samą kompozycję zapinki w formie równoramiennej z kopułką w środkowej części. Pod względem idei konstrukcyjnej, nawiązuje ona do zapinek dwupłytkowych ze stożkowato uformowanym kabłąkiem (nr 7 na tej rycinie), które uznawane są za przykłady wczesnych wpływów skandynawskich (źródło ilustracji: www.usui.com.pl/2/Sakowko4.pdf) – Sakówko, gm. Pasłęk, osada; **10.** Zapinka kuszowata z poprzeczkami na kabłąku i ozdobnymi guzami na końcach osi sprężynki (*Armbrustsprossenfibeln*) – Nowinka, grób nr 17

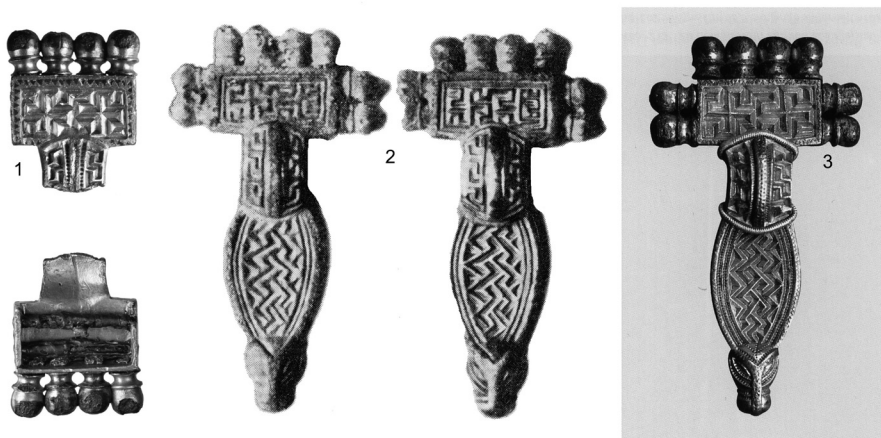

Ryc. 13. Łęcze (Lenzen), cmentarzysko na „Srebrnej Górze” (Silberberg) – przykłady wyposażenia grobowych (źródło ilustracji: R. Dorr 1898, *Die Gräberfelder Silberberge bei Lenzen und bei Serpin, Kreis Elbing aus dem V.–VII. Jahrhundert nach Christi Geburt*, Elbing 1898, Taf. II – na kopii oryginalnej tablicy umieszczono współczesne zdjęcia trzech zabytków, zachowanych w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu). **1.** Lancetowata końcówka pasa; **2.** Sprzączka z ażurowym okuciem; **3.** Zapinka kuszowata z poprzeczkami na kabłąku i ozdobnymi guzami na końcach osi sprężynki (szczebłowa, *Armbrustsprossenfibeln*)

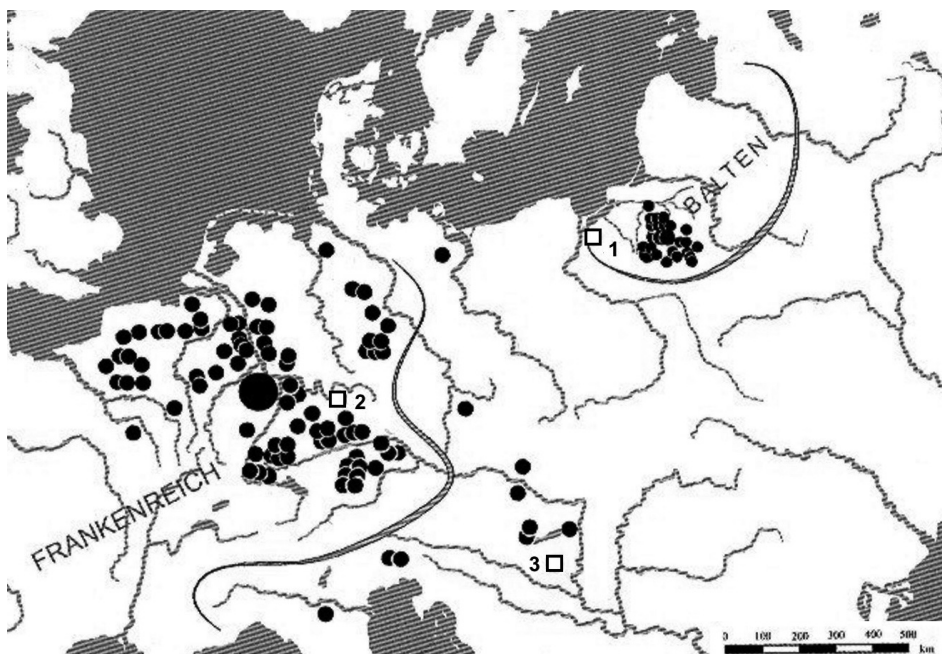

Ryc. 14. Nowinka, gm. Tolkmicko – przykłady dwustożkowatych flasz. 1. Grób nr 83; 2. Grób nr 27; 3. Grób nr 41; 4. Grób nr 120; 5. Grób nr 120; 6. Grób nr 127; 7. Grób nr 148; 8. Grób nr 26.
Fot. L. Okoński

Ryc. 15. Srebrne, złocone zapinki płytkowe typu *Bügelfibel*. 1. Fragment znaleziony na cmentarzysku w Komorowie Żuławskim, gm. Elbląg; 2. Analogiczna para zapinek pochodzących z cmentarzyska w Csérkút, grób nr 1 (Z. Čilinská, *Frauenschmuck aus dem 7. – 8. Jahrhundert im Karpatenbecken*, Slovenská Archeológia, XXIII – 1, 1975, s. 73, ryc. 4); 3. Analogiczna zapinka pochodząca z Klepsau, tu prezentowana jedna z pary zapinek pochodzących z grobu damy-księżniczki (*Die Franken – Wegbereiter Europas 5. bis 8. Jahrhundert*, Bd. 1, red. A. Wiczorek, P. Périn, K. von Welck, W. Menghin, Mainz 1996, s. 277, ryc. 210)

Ryc. 16. Zasięg i frekwencja występowania zapinek płytkowych typu *Bügelfibel* w grobach okresu merowińskiego (VI w.) z uzupełnieniem autora (wg V. Hilberg, op. cit., s. 289, Abb. 7.51). 1. Cmentarzysko w Komorowie Żuławskim, gm. Elbląg; 2. Cmentarzysko w Klepsau (Hohenlohekreis), północna Badenia-Wirtembergia; 3. Cmentarzysko w Csérkút, południowe Węgry na zachód od Pécs

od VI w. do VII/VIII w. tworzą one zwartą chronologicznie i czytelną kulturowo grupę stanowisk archeologicznych określonych mianem tzw. „grupy elbląskiej”³⁹ (ryc. 11 i 13–14). Szerzej, cmentarzyska te omówiłem w publikacji dotyczącej obecności Skandynawów w rejonie ujścia Wisły we wczesnym średniowieczu – gdzie odsyłam czytelnika⁴⁰. Tu chciałbym raz jeszcze wskazać na intensywne kontakty „grupy elbląskiej” ze Skandynawią (zwłaszcza Jutlandią i Gotlandią) oraz Europą Zachodnią (ryc. 12 i 15). Zachodnioeuropejski kierunek kontaktów lub wpływów, potwierdzają zwłaszcza ostatnie odkrycia dokonane na cmentarzysku w Komorowie Żuławskim, skąd pochodzą dwa fragmenty niezwykle bogatych zapinek płytkowych typu *Büggelfibel* (ryc. 15). Podobne egzemplarze odkryto na merowińskich cmentarzyskach w Cserkút, Klepsau (ryc. 16) i Schretzheim⁴¹.

Pierwszy chronologicznie tekst, należący już do piśmiennictwa średniowiecznego, a dotyczący rejonu ujścia Wisły, informuje nas o granicznej roli tej rzeki (ryc. 17). Jest to napisana w języku staroangielskim ok. 890 r., uaktualniona i rozszerzona wersja chorografii Paulusa Orosiusa (z ok. 417 r.), autorstwa króla Wessexu Alfreda (lata 872–899). Orosjusz pisząc swoje największe dzieło *Historiarum adversus paganos libri VII* (*Siedem ksiąg historii przeciw poganom*), którego wstęp stanowił krótki opis geograficzny ówczesnie znanego świata (tzw. chorografia), nie uwzględnił w nim terenów położonych między Renem a Wisłą. Król Alfred Wielki, nie tylko przetłumaczył tekst Orosjusza, ale rozszerzył go m.in.: o konkretne dane dotyczące tego właśnie obszaru, korzystając z informacji jakich dostarczył mu m.in. Wulfstan. Ten anglosaski żeglarz, który był zapewne ważną postacią na dworze króla Wessexu Alfreda Wielkiego,

³⁹ Termin ten wprowadził do literatury Jerzy Okulicz-Kozaryn (J. Okulicz, *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Wrocław–Warszawa 1973, s. 471–474). W kwestii „grupy elbląskiej” zob. też: W. Nowakowski, *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*, Marburg-Warszawa 1996, s. 97; J. Kowalski, *Chronologia grupy elbląskiej i olsztyńskiej kręgu zachodniobałtyjskiego (V–VII w.)*, *Zarys problematyki*, [w:] *Barbaricum*, t. 6, Warszawa 2006, s. 203–266; A. Bitner-Wróblewska, *From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period*, Warszawa 2001, s. 25; eadem, *Observers or participants? The Balts during turbulent epoch*, [w:] *The Turbulent Epoch – New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period*, vol. I., red. B. Niezabitowska-Wisniewska, M. Juściński, P. Łuczkiwicz, S. Sadowski, Lublin 2008, s. 109; eadem, *North-eastern Poland in the first centuries AD – a world apart*, [w:] *Worlds apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*, red. U. Lund Hansen, A. Bitner-Wróblewska, København-Warszawa 2010, s. 148–151; B. Kontny, *Trade, salt and amber. The formation of late Migration Period elites in the „Balti-Culti” area of northern Poland (the Elbląg Group)*, [w:] *People at the crossroads of space and time (footmarks of societies in ancient Europe)*, red. V. Žulkus, *Archaeologia Baltica*, 17, Klaipėda 2012, s. 60–76.

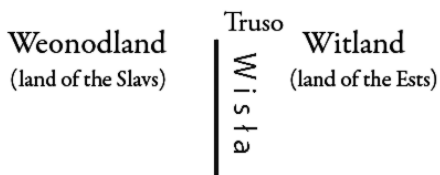
⁴⁰ M.F. Jagodziński, *Zagadnienie obecności Skandynawów w rejonie ujścia Wisły we wczesnym średniowieczu*, *Pruthenia*, 2009, t. 4, s. 134–137.

⁴¹ M. Bogucki, *Konno w zaświaty*, *Archeologia Żywa*, 2009, nr 3, s. 32–33; idem, *Before the Vikings. Foreigners in the lower Vistula region during the Migration Period and the origine of Truso*, [w:] *Scandinavian culture in medieval Poland*, red. S. Moździoch, B. Stanisławski, P. Wiszewski, seria *Interdisciplinary Medieval Studies*, vol. II, red. S. Moździoch, P. Wiszewski, Wrocław 2013, s. 94–95.

Alfred the Great

(872 - 899 A.D.)

Wulfstan's account (c. 890 A.D.)

Ryc. 17. Schematyczne przedstawienie rejonu ujścia Wisły na podstawie informacji zawartych w „Sprawozdaniu” Wulfstana. Oprac. M.F. Jagodziński

w ostatnim dziesięcioleciu IX w. odbył podróż morską między Duńskim Haede (Hedeby) a portem Truso leżącym przy ujściu Wisły⁴².

W zapisanej przez Wulfstana relacji, obok informacji na temat struktury osadniczej i społecznej Estów-Prusów, ich zwyczajach pogrzebowych, znajdujemy też informacje dotyczące stosunków etnicznych, jakie panowały w owym czasie w basenie Morza Bałtyckiego:

Wulfstan opowiadał, że jechał z Haede [Hedeby], że przybył do Truso w siedem dni i nocy, że okręt szedł przez całą drogę pod żaglami. Słowiańszczyznę [Weonodland] miał po prawej ręce, po lewej zaś Langland, Lealand, Falster i Skonię. Cała ta ziemia należała do Danii.

Następnie mieliśmy po lewej stronie ziemię Burgundów, a ta posiadała własnego króla. Dalej mieliśmy za ziemią Burgundów takie ziemie, jak one idąc z lewej kolejno się nazywają: Blekinge, Meore, Oland i Gotland, cała ta ziemia należy do Szwedów. A Słowiańszczyznę mieliśmy aż do ujścia Wisły przez cały czas po prawej stronie.

Wisła ta jest wielka rzeką i przez to dzieli Witland [kraj Wit?] i Weonodland [kraj Słowian]. A Witland należy⁴³ do Estów. A też Wisła wypływa z ziemi Słowian i spływa do Zalewu Estyjskiego, a ten Zalew Estyjski jest co najmniej piętnaście mil szeroki. Od wschodu spływa tutaj do Zalewu Es-

⁴² W kwestii okoliczności odkrycia tego emporium oraz jego charakterystyki zob. M.F. Jagodziński, *Truso. Między Weonodlandem a Witlandem / Between Weonodland and Witland*, Elbląg 2010.

⁴³ Jako alternatywę staroangielskiego zwrotu „*belimpeð to Estum*”, obok „*belongs to the Ests*” (należy do Estów), Janet Bately podaje: „*is subject to the Ests*” (J. Bately, *Wulfstan's Voyage and his description of Estland: the test and the language of the test*, [w:] *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, red. A. Englert, A. Trakadas, Roskilde 2009, s. 15), co można tłumaczyć: „jest pod władaniem Estów”, „jest pod kontrolą Estów” lub „został podbity przez Estów”. Czy może to świadczyć o wciąż jeszcze żywej, w czasach odwiedzin Wulfstana, pamięci o zajęciu ziemi Witland przez Estów w VI w.? A może wskazuje na jakąś zmianę bliższą wiekowi IX? Zmiana obrządku pogrzebowego w VIII w., jaką można zaobserwować na tych terenach, a związaną m.in.: z pojawieniem się grobów skandynawskich na cmentarzyskach estyjskich/pruskich (M.F. Jagodziński, *Zagadnienie obecności Skandynawów*, s. 134–146), być może daje podstawy do takich rozważań (w kwestii nazwy Witland zob. ostatnio: R. Panfil, *Uwagi na temat Truso i jego zaplecza w świetle źródeł*, Elbląskie Studia Muzealne, 2009, 1, s. 56–61).

tyjskiego rzeka Ilfing – z tego jeziora, nad którego brzegiem stoi Truso. I schodzą się tutaj w Zalewie Estyjskim od wschodu rzeka Ilfing z kraju Estów i od południa Wisła z kraju Słowian. Tutaj zaś Wisła zabiera rzece Ilfing jej nazwę i spływa z tego zalewu do morza w kierunku północno-zachodnim [lub: na zachódzie i północy]. I dlatego nazywa się to Wisłoujściem⁴⁴.

Badania archeologiczne prowadzone na tym obszarze wykazały, że pod koniec VIII w. i na początku IX w. pojawiają się, odkryte dotychczas wyłącznie na terenie Elbląga, groby ciałopalne wyposażone w ozdoby i broń pochodzenia skandynawskiego⁴⁵ (ryc. 18–20). Wraz z tzw. znaleziskami luźnymi pochodzenia skandynawskiego, osadami pruskimi i prusko-skandynawskimi⁴⁶ oraz prawdopodobnie niektórymi grodami⁴⁷, tworzą one wyraźne skupisko osadnicze, które pełniło funkcję bezpośredniego zaplecza Truso. Skupisko to, pokrywa się w dużym zakresie z zasięgiem występowania skarbów monet orientalnych związanych z pierwszą falą napływu srebra arabskiego na

⁴⁴ Tłumaczenie na język polski: G. Labuda, *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*, wyd. i tłum. G. Labuda, Warszawa 1961, s. 85.

⁴⁵ Szczegółowo omówiłem je we wcześniejszym artykule: M.F. Jagodziński, *Zagadnienie obecności Skandynawów*, s. 130–132, 137–146.

⁴⁶ Ta kategoria stanowisk archeologicznych jest najmniej rozpoznana. Niestety, brak publikacji z wcześniejszych badań oraz pomijanie tej kategorii stanowisk w badaniach powojennych, pozwala tylko na bardzo ogólną charakterystykę osad. Zajmowały one w większości przypadków od 0,5 do 1 ha powierzchni i tworzyły, jak się wydaje, typ osadnictwa jednodworczego (por. Ł. Okulicz-Kozaryn, *Życie codzienne Prusów i Jaćwiegów w wiekach średnich (IX–XIII w.)*, Warszawa 1983, s. 101–102; J. Okulicz, M. Jagodziński, *Dotychczasowe wyniki zdjęcia archeologicznego województwa elbląskiego oraz wnioski badawcze i konserwatorskie z nich płynące*, [w:] *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980–83*, red. A. Pawłowski, Malbork 1987, s. 23–24). Z lakonicznych informacji, które znaleźć można w starszej literaturze oraz w sprawozdaniach z badań ratowniczych wynika, iż najczęściej odkrywanymi obiektami były paleniska, jamy zasobowe, piece, a w dwóch przypadkach udało się odsłonić zarysy domostw o konstrukcji słupowej (Elbląg, stan. 8 – M.F. Jagodziński, *Archeologiczne ślady osadnictwa... Katalog stanowisk*, poz. 111; Elbląg-Warszawskie Przedmieście, stan. 44 – ibidem, poz. 148). Wśród zabytków ruchomych, obok licznych fragmentów ceramiki odkrywano głównie przęśliki, noże i sierpy żelazne, grzebienie rogowe oraz osetki. W badanych osadach znajdowano też liczne kości zwierzęce (np. Elbląg, stan. 12 – ibidem, poz. 108; Elbląg, stan. 7 – ibidem, poz. 113; Mysłęcín – M. Ebert, *Truso*, [w:] *Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft*, 1926, 3, s. 11–31). Spośród badanych wykopaliskowo (głównie w okresie międzywojennym) oraz powierzchniowo osad, można jednak wskazać przynajmniej kilkanaście, które funkcjonowały w okresie działalności Truso – M.F. Jagodziński, *Archeologiczne ślady osadnictwa... Katalog stanowisk*; idem, *Archeologiczne ślady osadnictwa... Komentarz*.

⁴⁷ Pierwsze grody strażnicze, jak można wnioskować na podstawie dotychczasowych badań, pojawiły się na zachodniej granicy osadnictwa estyjskiego – Kwietniewo, stan. 1, VIII/IX–X/XI w. (M.F. Jagodziński, *Archeologiczne ślady osadnictwa... Katalog stanowisk*, poz. 427); Kwietniewo, stan. 2, X–połowa XIII w. (ibidem, poz. 428); Mysłęcín, stan. 1, IX–X, XI–XIII w. (ibidem, poz. 473); Mysłęcín, stan. 2, IX–XII/XIII w. (ibidem, poz. 237). Prawdopodobnie, była to reakcja Estów na zagrożenie ekspansją Słowian, którą możemy datować na okres od końca VIII w. do IX/X w. M.F. Jagodziński, *Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Mysłęcínie, Kwietniewie i Węklicach*, [w:] „*Archaeologica Hereditas*” 02. *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, Warszawa-Zielona Góra 2013, s. 181–203.

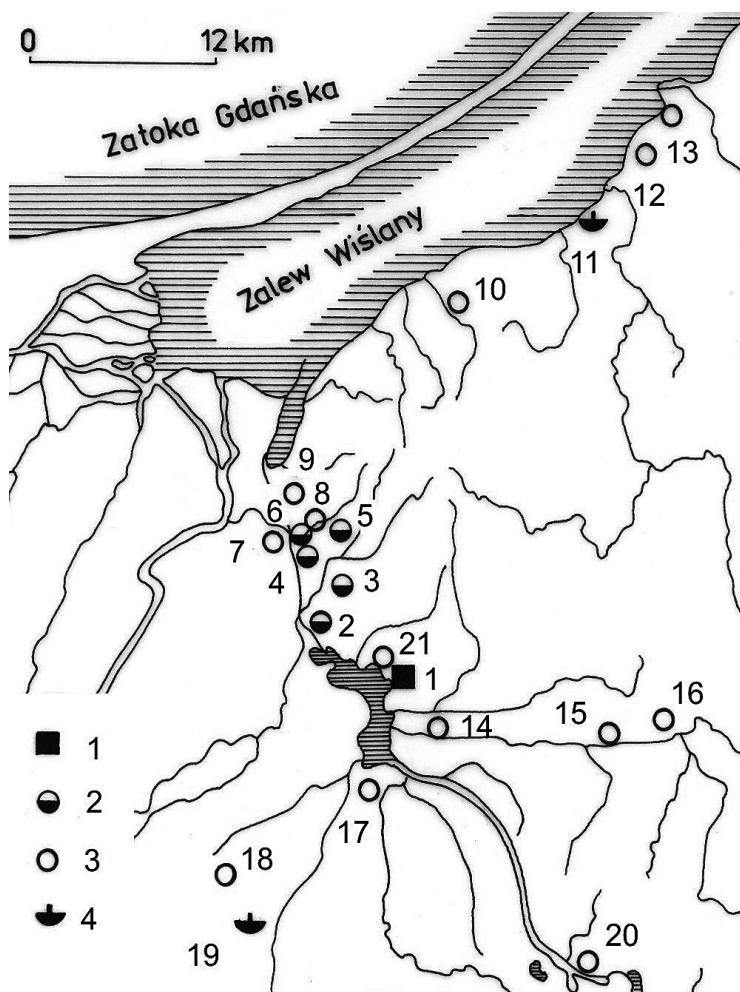
obszary nadbałtyckie (ryc. 21) i moim zdaniem wyznacza zasięg „kraju Estów” opisanego w przekazie Wulfstana.

W tym miejscu warto przypomnieć bardzo interesującą hipotezę Jerzego Okulicza-Kozaryna, łączącą zanotowaną u Jordanesa nazwę ludu *Widiwarii* z przekazaną przez Wulfstana nazwą kraju *Wit* (*Witland*). Obie informacje odnosi on, do gęsto zasiedlonych obrzeży Wysoczyzny Elbląskiej. Byłaby to zatem „wydzielona jednostka terytorialna o własnej tożsamości politycznej, gospodarczej i kulturowej, posiadająca wielowiekową tradycję prężnego ośrodka, charakteryzującego się interregionalnymi związkami ze strefą bałtycką”⁴⁸, której początki sięgają schyłku okresu wpływów rzymskich i początków okresu wędrówek ludów. Uczony ten, zwrócił też uwagę, na szczególną pozycję tego regionu w kontaktach interregionalnych w basenie Morza Bałtyckiego, czytelną zwłaszcza w okresie wczesnego średniowiecza. Truso, które pod koniec VIII w. założyli skandynawscy przybysze nad brzegiem jeziora Drużno⁴⁹, podobnie jak rozwijające się wokół tego emporium prusko-skandynawskie osadnictwo, tzw. „skupisko elbląskie”⁵⁰, było wymownym tego potwierdzeniem.

⁴⁸ J. Okulicz-Kozaryn, *Różne aspekty koncepcji pomezkańskiej misji pruskiej św. Wojciecha*, [w:] *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji 18–19 września 1997 r.*, red. M.F. Jagodziński, Elbląg 1999, s. 137–138.

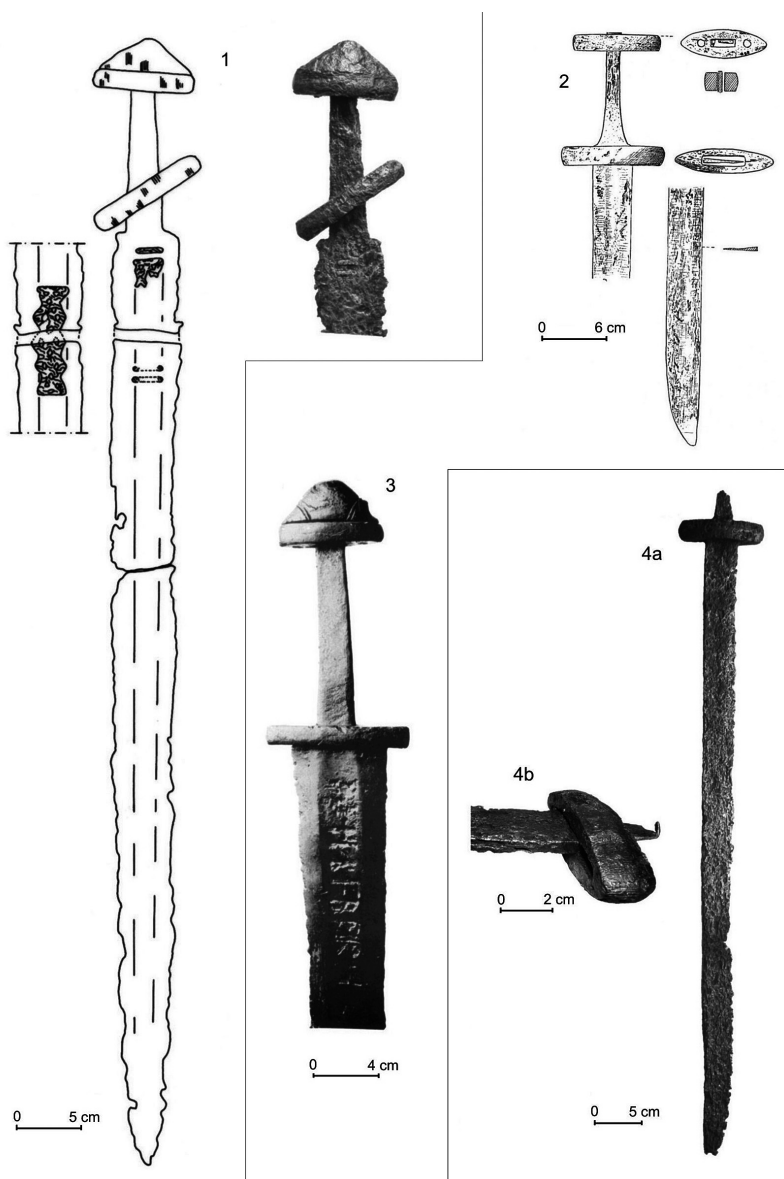
⁴⁹ M.F. Jagodziński, *Truso*; S. Brather, M.F. Jagodziński, *Der wikingerzeitliche Seehandelsplatz von Janów (Truso) / Nadmorska osada handlowa z okresu Wikingów z Janowa (Truso). Geophysikalische, archäopedologische und archäologische Untersuchungen 2004–2008, mit Beiträgen von Mateusz Bogucki, Susanne Brather-Walter, Norbert Buthmann, Peter Kühn, Heiko Steuer und Benno Zickgraf / Badania geofizyczne, archeo-pedologiczne i archeologiczne w latach 2004–2008 z referatami autorstwa Mateusza Boguckiego, Susanne Brather-Walter, Norberta Buthmanna, Petera Kühna, Heiko Steuera oraz Benno Zickgrafa*, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, red. S. Brather, 2012, Beiheft 24.

⁵⁰ M.F. Jagodziński, *Zagadnienie obecności Skandynawów*, s. 134–146.

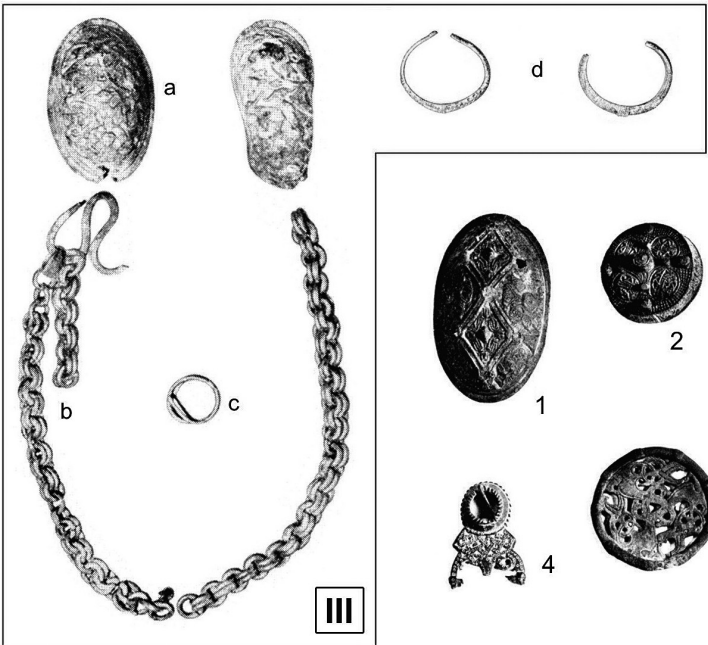
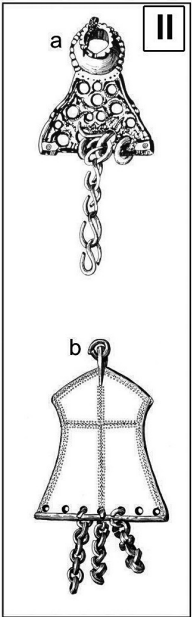
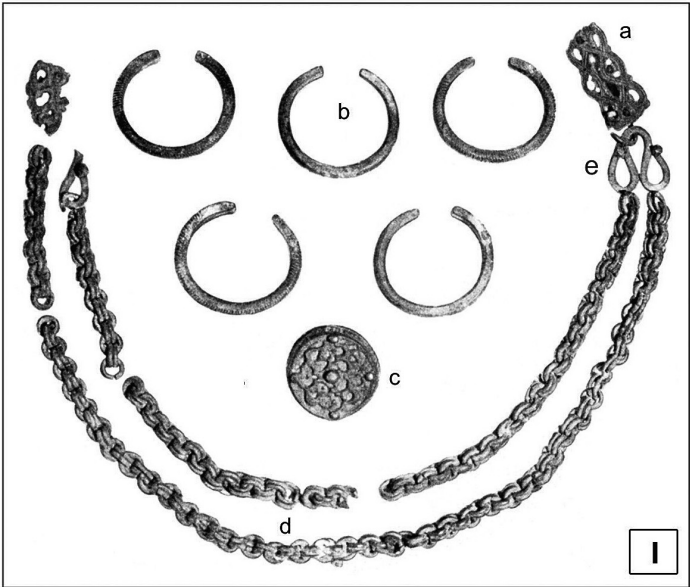

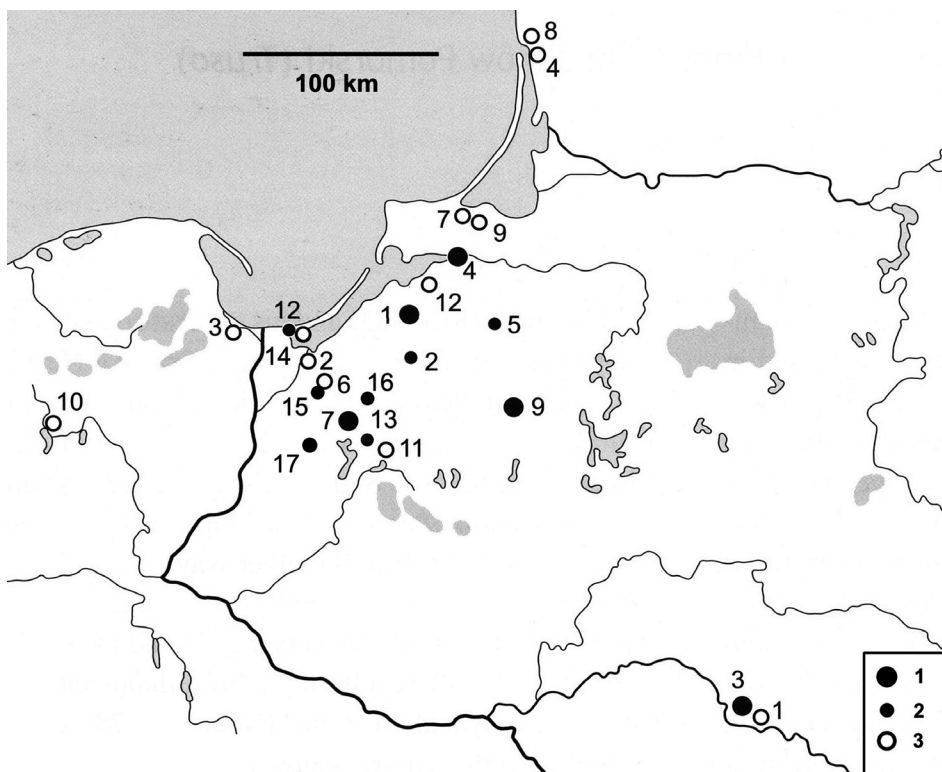
Ryc. 18. Ślady osadnictwa i penetracji skandynawskiej w okolicy jeziora Drużno i nad Zalewem Wiślanym. Oprac. M.F. Jagodziński. Legenda: 1. Truso; 2. Cmentarzyska z grobami skandynawskimi; 3. Broń, ozdoby i przedmioty użytkowe pochodzenia skandynawskiego znalezione luźno oraz pochodzące z badanych wykopaliskowo osad lub grodzisk; 4. Wraki łodzi interpretowane jako skandynawskie.

Lista stanowisk pokazanych na mapce: 1. Janów Pomorski/Truso; 2. Elbląg-Pole Nowomiejskie (Neustädterfeld), cmentarzysko; 3. Elbląg-Winnica (Weingarten), cmentarzysko; 4. Elbląg-Kępa Północna (Kämmerei-Sandland), cmentarzysko; 5. Elbląg-Kamionka-Żytno (Benkenstein-Freiwalde), cmentarzysko; 6. Elbląg-Zawada (Pangritz-Colonie), cmentarzysko; 7. Rzeką Elbląg, żelazny grot włóczni typu „B” Petersena; 8. Rzeką Elbląg – między dawną stocznia a odgałęzieniem Kanału Jagiellońskiego, żelazny grot włóczni typu „E” Petersena; 9. Rzeką Elbląg, żelazny grot włóczni typu „E” Petersena; 10. Tolkmicko (grodzisko), ozdoby i broń pochodzenia skandynawskiego; 11. Frombork, wrak łodzi klepkowej; 12. Sądkowo, miecz wikiński; 13. Braniewo – ujście Pasłęki do Zalewu Wiślanego, grot żelazny lub miecz pochodzenia wikińskiego?; 14. Wężina, miecz żelazny typu „a” Nadolskiego; 15. Kupin, żelazny grot włóczni typu wikińskiego; 16. Robity (osada), elementy broni, ozdoby i przedmioty użytkowe pochodzenia skandynawskiego; 17. Studzianki – rzeka Dzierżoń, miecz żelazny typu I Nadolskiego; 18. Jasna, miecz żelazny; 19. Bągart, dwie łódzie klepkowe; 20. Awajki (cmentarzysko?), miecz żelazny z inskrypcją na głowni „Ulfber(ht)”; 21. Janów Pomorski (Hansdorf – osada Truso?), topór żelazny typu III Nadolskiego

Ryc. 19. Miecze znalezione w okolicy Truso. 1. Elbląg-Pole Nowomiejskie (Elbing-Neustädterfeld), miecz żelazny typu H Petersena z dwustronną aplikacją na głowni, skomponowaną z ukośnie ułożonych pasm stali dziwerowanej (A.N. Kirpicnikov, M.F. Jagodziński, *Wczesnośredniowieczny miecz znaleziony w Elblągu*, [w:] *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, red. M. Dworackowa, A.B. Kowalska, S. Możdziej, M. Rębkowski, Szczecin-Wrocław 2006, s. 437–442); 2. Studzianki (Kühlborn), gm. Markusy, żelazny miecz typu H-J Petersena (K. Langenheilm, *Spuren der Wikinger um Truso*, Elbinger Jahrbuch, 1933, H. 11, s. 266–267, Abb. 5); 3. Awajki (Awecken), miecz żelazny typu T II Petersena z inskrypcją na głowni „Ulfber(th)” (G. Kossina, *Die Griffe der Wikingschwerter*, Mannus 1929, 21, s. 307, Abb 10; K. Langenheilm, *Spuren der Wikinger um Truso*, Elbinger Jahrbuch, 1933, Bd. 11, s. 266, 279); 4. Orsy, gm. Górowo Iławieckie, miecz żelazny typu H(?) Petersena (zbiory Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie)

Ryc. 21. Znajdźiska dirhamów emitowanych przed 900 r. na południowo-wschodnim wybrzeżu Bałtyku wg S. Brathera (S. Brather, *Early Dirham Finds in the South-east Baltic. Chronological Problems in the Light of Finds from Janów Pomorski (Truso)*, [w:] *Transformatio Mundi. The Transition from the Late Migration Period to the Early Viking Age in the East Baltic*, eds. by M. Bertašius 2006, pp. 134, Fig. 1) z uzupełnieniami autora (M.F. Jagodziński, *Zagadnienie obecności*, s. 190, ryc. 21) – nr 17 nowoodkryty skarb z Olbrachtówka (D. Małarczyk, *Monety arabskie w skarbie z Olbrachtówka*, w druku). Legenda: 1. Skarb (do 500 monet); 2. Skarb (do 100 monet); 3. Pojedyncze znajdźiska monety

Ryc. 20. Elbląg-Pole Nowomiejskie (Elbing-Neustädterfeld), prusko-skandynawskie cmentarzysko wczesnośredniowieczne – przykłady wyposażenia żeńskich pochówków skandynawskich. I. Grób nr 7: a. Dwie prostokątne zapinki ażurowe, jedna zachowana fragmentarycznie, druga w całości; d. Dwa łańcuchy brązowe zmontowane z podwójnych ogniw; e. Dwa haczykowate zaczepy do łańcuchów, jeden zachowany fragmentarycznie, drugi zachowany w całości; b. Pięć bransolet brązowych; c. Zapinka puszkiowata (K. Gloger, *Germanen in Osteuropa. Versuch einer Geschichte Osteuropas von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*, [w:] *Mannus-Bücherei*, Leipzig 1943, s. 206, ryc. 69); II. Grób nr 41: a. Brązowa zawieszka dzwonowata z fragmentem łańcucha brązowego; b. Brązowa zawieszka dzwonowata z fragmentami 3 łańcuchów brązowych; III. Grób nr 23: a. Dwie zapinki owalne; b. Dwa łańcuchy brązowe zmontowane z podwójnych ogniw (jeden zachowany w fragmentach); c. Pierścień wykonany z zaplecionego brązowego drutu; d. Dwie bransolety brązowe (w tym jedna z ornamentem falistym); 1. Zapinka owalna pochodząca ze zniszczonego grobu; 2. Zapinka puszkiowata pochodząca ze zniszczonego grobu; 3. Zapinka owalna pochodząca ze zniszczonego grobu; 4. Zapinka z wysokim obramowaniem (*Schnallen mit hohem Rahmen*) ze zniszczonego grobu; 5. Zawieszka ażurowa (*Scheibenanhänger*) z grobu nr 41; 6. Równoramienna zapinka ażurowa z grobu nr 41

**SCHRIFTLICHE UND ARCHÄOLOGISCHE QUELLEN
ZUR ETHNOKULTURELLEN ZUGEHÖRIGKEIT
DES FLUSSMÜNDUNGSGEBIETS DER WEICHEL
VOM 1. BIS DAS 9. JAHRHUNDERT**

Zusammenfassung

Schlagworte:

Schriftquellen; archäologische Quellen; Siedlungen; kulturelle Grenzräume;
interkulturelle Kontakte.

Dieser Artikel präsentiert die wichtigsten Stufen der Entwicklung der Besiedlung zwischen Weichsel und Passarge vom Beginn des 1. bis Ende des 9. Jahrhunderts. In diesem Gebiet deuteten archäologische Forschungen auf die anfängliche Anwesenheit der germanischen Stämme der Goten und Gepiden, dann der Westbalten, Slawen sowie anderer südschandinavischer und baltischer Völker. Jede dieser ethnischen Gruppen hinterließ hier konkrete materielle Spuren ihrer Anwesenheit.

Ereignisse und historische Prozesse im Mündungsgebiet der Weichsel fanden ihren Widerhall in den Schriftquellen. Die Namen von Stämmen und Völkern, die in diesem Gebiet im Laufe der Jahrhunderte lebten, wurden in diesen Quellen gelegentlich mit sehr konkreten Charakteristika erwähnt. Durch den Vergleich dieser Berichte mit den materiellen Spuren, die die ehemaligen Bewohner dieses Gebietes hinterlassen haben, versucht der Verfasser diese Namen archäologisch zu identifizieren.

**CULTURAL AFFILIATION THE VISTULA ESTUARY
REGION FROM 1ST TO 9TH CENTURY IN THE LIGHT
OF ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL SOURCES**

Summary

Keywords:

written sources; archaeological sources; settlements; cultural borderland; cross-cultural contacts.

The article presents the main stages of development of the settlements on lands between the Vistula and the Pasłęka rivers, from the end of 1st to the 9th century. The problem of the presence of Germanic tribes, the Goths and the Gepids, then the Western Balts and the Slavs as well as other south-Scandinavian and Baltic peoples in the area was discussed.

Events and historical processes occurring at the mouth of the Vistula River were reflected in the written sources. The names of tribes and peoples living in this region over the centuries, sometimes describing very specific characteristics of them, were recorded in these sources. Comparing these records with material traces left by the ancient inhabitants of these areas, author attempted to identify these names archaeologically.

M.F.J.

PRUTHENIA

VIII

Pismo poświęcone Prusom
i ludom bałtyjskim

Zeitschrift für Geschichte
und Kultur der Prußen
und der baltischen Völker

Journal of the history
of Prussians and the Baltic Nations

Rada Naukowa:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski, Sławomir Józwiak,
Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski, Norbert Ostrowski,
Leszek P. Słupecki, Matthias Wemhoff*

Komitet Redakcyjny:

*Grzegorz Białuński (redaktor), Mirosław J. Hoffmann, Alina Kuzborska,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (zastępca redaktora),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (sekretarz)*

Pozaautorskie tłumaczenia streszczeń i spisu treści:

j. niemiecki – *Joachim Stephan*;

j. rosyjski – *Seweryn Szczepański*;

j. angielski – *Seweryn Szczepański, Andrzej Gierszewski*

Opracowanie graficzne, skład (DTP) i projekt okładki:

Marek M. Pacholec

Edycja wspólna

Towarzystwa Naukowego

PRUTHENIA

oraz

Ośrodka Badań Naukowych

im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2013

Czasopismo PRUTHENIA ukazuje się równolegle
w wersji drukowanej oraz elektronicznej

Wersja elektroniczna (PDF) Rocznika dostępna jest pod adresem:
<http://pismo.pruthenia.pl>

Wydanie drukowane jest wersją pierwotną czasopisma

Wydanie współfinansowane ze środków
Samorządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego
Umowa nr KE.62.2014/MM

CONTENTS

HISTORY OF PRUSSIANS AND BALTIC NATIONS

- Alicja Dobrosielska, *Between Cholinun and Rome. Change as Autopoiesis a social*
 Bogdan Radzicki, *system Prussians* 7
- Andrzej Gierszewski, *Demographic processes of fishermen population in the region*
of the Curonian Lagoon 59

BALTIC ARCHAEOLOGY

- Marek F. Jagodziński, *Cultural affiliation the Vistula estuary region from 1st to 9th*
century in the light of archaeological and historical sources 97
- Vladymir I. Kulakov, *Kleine Kaup: two forms of rituals* 127
- Sławomir Wadył, *Early medieval settlement complex in Rejsyty, comm. Rychliki*
(site 1–2) in the light of archaeological research 149

SOCIETY – CULTURE – LANGUAGE

- Grzegorz Białuński, *Bruno of Querfurt. Memory and cult* 167
- Seweryn Szczepański, *Eikim kruwom! or, „Let us go for an assembly!”: Remarks*
on the collection of kriwulas from ethnographic repertories
of the Altertums-gesellschaft Insterburg and the durability
of Old Prussian tradition 181

CLASSIC

- Alicja Dobrosielska, *The discreet charm of sources, or on the validity of the work*
 Grzegorz Białuński, *of Max Toeppen: „Exkurs über die Verschreibungen des Ordens*
für Stammprußen im 13. Jahrhundert” 197
- Max Pollux Toeppen, *Exkurs über die Verschreibungen des Ordens für Stammprußen*
im 13. Jahrhundert 219

POLEMICS – DISCUSSIONS – REVIEWS

Roman Shiroukhov, <i>New publication of the Kaup-Wiskiauten data</i> Konstantin Skvortsov,	243
Vladymir I. Kulakov, <i>Response to my former students</i>	265
Jarosław Ościłowski, <i>More on localization of Wallewona-Wisenburg</i>	271
(Review) <i>Ziemie pruskie w podręcznikach Polski, Niemiec, Litwy i Rosji,</i> <i>red. I. Lewandowska, S. Zloch, s. 331, Olsztyn 2013 (Joanna Sokal)</i>	287

ACADEMIC CHRONICLE

Jan Gancewski, <i>Report on activities Pruthenia Society for the year 2012</i>	295
Heino Neumayer, <i>In memory of Wilfried Menghin 1942–2013</i>	303
Joanna Fonferek, <i>Archaeological research of the former Teutonic Order Castle in Elbląg</i>	307
Mirosław Marcinkowski, Urszula Sieńkowska,	
<i>Contributors</i>	311

INHALTSVERZEICHNIS

GESCHICHTE DER PRUSSEN UND DER BALTISCHEN VÖLKER

- Alicja Dobrosielska, *Zwischen Cholinun und Rom. Kultureller Wandel als*
 Bogdan Radzicki, *Autopoiesis des Gesellschaftssystems der Preußen* 7
- Andrzej Gierszewski, *Demographische Prozesse unter der Fischerbevölkerung*
am Kurischen Haff im 16. Jahrhundert 59

BALTISCHE ARCHÄOLOGIE

- Marek F. Jagodziński, *Schriftliche und archäologische Quellen zur ethnokulturellen*
Zugehörigkeit des Flussmündungsgebiets der Weichsel vom
vom 1. bis das 9. Jahrhundert 97
- Vladymir I. Kulakov, *Klein Kaup: Zwei Formen von Bestattungsbräuchen* 127
- Sławomir Wadyl, *Der frühmittelalterliche Siedlungskomplex in Rossitten,*
Gemeinde Reichenbach (Siedlungspunkte 1–2) im Licht
der archäologischen Forschung 149

GESELLSCHAFT – KULTUR – SPRACHE

- Grzegorz Białuński, *Bruno von Querfurt. Gedächtnis und Kult* 167
- Seweryn Szczepański, *Eikim kruwom! oder, „Geben wir zur Versammlung!“*
Bemerkungen zur Sammlung von kriwulas in den
ethnographischen Sammlungen der Altertumsgesellschaft
Insterburg und der Beständigkeit der altpreußischen Tradition 181

KLASSIK

- Alicja Dobrosielska, *Der diskrete Charme der Quellen oder über die Aktualität*
 Grzegorz Białuński, *der Arbeit von Max Toeppen: „Exkurs über die Verschreibungen*
des Ordens für Stammprußen im 13. Jahrhundert“ 197
- Max Pollux Toeppen, *Exkurs über die Verschreibungen des Ordens für Stammprußen*
im 13. Jahrhundert 219

POLEMIKEN – DISKUSSIONEN – BEWERTUNGEN

Roman Shiroukhov, <i>Eine neue Veröffentlichung der Materialien des Friedhofs</i> Konstantin Skvortsov, <i>von Kaup-Wiskiauten</i>	243
Vladymir I. Kulakov, <i>Meinen früheren Schülern</i>	265
Jarosław Ościłowski, <i>Noch einmal zur Lokalisierung von Wallewona-Wisenburg</i>	271
(Bewertung) <i>Ziemie pruskie w podręcznikach Polski, Niemiec, Litwy i Rosji,</i> <i>red. I. Lewandowska, S. Zloch, s. 331, Olsztyn 2013 (Joanna Sokal)</i>	287

CHRONIK

Jan Gancewski, <i>Tätigkeitsbericht der Gesellschaft Pruthenia für das Jahr 2012</i>	295
Heino Neumayer, <i>Wilfried Menghin 1942–2013</i>	303
Joanna Fonferek, <i>Die Forschungen auf dem Gelände der ehemaligen Burg</i> Miroslaw Marcinkowski, <i>des Deutschen Ordens in Elbing</i>	307
Urszula Sieńkowska, <i>Annotationen über Autoren</i>	311

SPIS TREŚCI

HISTORIA PRUSÓW I LUDÓW BAŁTYJSKICH

- Alicja Dobrosielska, *Między Cholinun a Rzymem. Zmiana kulturowa jako*
 Bogdan Radzicki, *autopojęza systemu społecznego Prusów* 7
- Andrzej Gierszewski, *Procesy demograficzne wśród ludności rybackiej w rejonie*
Zalewu Kurońskiego w XVI wieku 59

ARCHEOLOGIA BAŁTYJSKA

- Marek F. Jagodziński, *Źródła pisane i archeologiczne o przynależności etnokulturowej*
rejonu ujścia Wisły od I do IX wieku 97
- Владимир И. Кулаков, *Малый Каун: две формы обрядности* 127
- Sławomir Wadyl, *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm.*
Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych 149

SPOŁECZEŃSTWO – KULTURA – JĘZYK

- Grzegorz Białuński, *Brunon z Kwerfurtu. Pamięć i kult* 167
- Seweryn Szczepański, *Eikim kruwom! czyli „Chodźmy na zebranie!”. Uwagi o*
kolekcji kriwul ze zbiorów etnograficznych Altertumsgesellschaft
Insterburg i trwałości staropruskiej tradycji 181

KLASYKA

- Alicja Dobrosielska, *Dyskretny urok źródeł czyli o aktualności pracy Maxa Toeppena:*
 Grzegorz Białuński, *„Exkurs über die Verschreibungen des Ordens für Stammprußen*
im 13. Jahrhundert” 197
- Max Pollux Toeppen, *Exkurs über die Verschreibungen des Ordens für Stammprußen*
im 13. Jahrhundert 219

POLEMKI – Dyskusje – Recenzje

Роман Широухов, <i>Новая публикация материалов могильника Каун-Вискяутен</i> Константин Скворцов,	243
Владимир И. Кулаков, <i>Моим бывшим ученикам</i>	265
Jarosław Ościłowski, <i>Jeszcze w sprawie lokalizacji Wallewony-Wisenburga</i>	271
(Recenzja) <i>Ziemie pruskie w podręcznikach Polski, Niemiec, Litwy i Rosji,</i> <i>red. I. Lewandowska, S. Zloch, s. 331, Olsztyn 2013 (Joanna Sokal)</i>	287

KRONIKA

Jan Gancewski, <i>Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego</i> <i>Pruthenia za rok 2012</i>	295
Heino Neumayer, <i>Wilfried Menghin 1942–2013</i>	303
Joanna Fonferek, <i>Badania na terenie dawnego zamku krzyżackiego w Elblągu</i>	307
Miroslaw Marcinkowski, Urszula Sieńkowska,	
<i>Noty o autorach</i>	311

ISSN 1897-0915